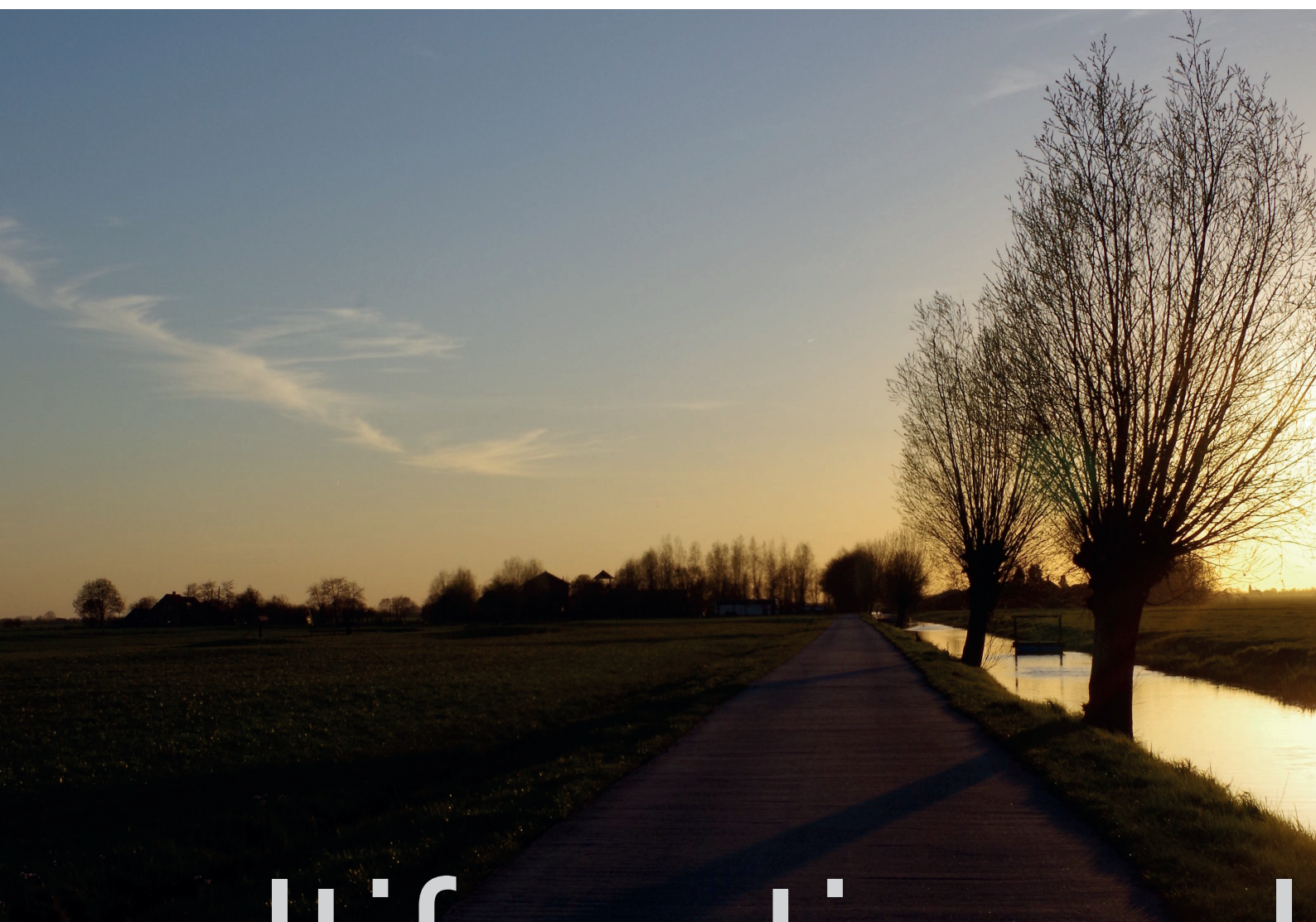

Achtergronddocument Driemeting

Verantwoording van de berekeningen en gemaakte keuzes voor het komen tot de omzet van de multifunctionele landbouw 2013

multifunctioneel

WAGENINGEN UR

For quality of life

Achtergronddocument Driemeting

Verantwoording van de berekeningen en gemaakte keuzes voor het komen tot de omzet van de multifunctionele landbouw 2013

Behorende bij de brochure 'Kijk op multifunctionele landbouw; omzet en impact 2007-2013'.
H.A.B. van der Meulen et al., 2014 (www.edepot.wur.nl/317952)

Esther Veen*
Maureen Schoutsen*
Harold van der Meulen**
Martien Voskuilen**
Marcel Vijn*

* Wageningen UR, business Unit Praktijkonderzoek Plant en Omgeving

** LEI Wageningen UR

© 2015 Wageningen, Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO) onderzoeksinstituut Praktijkonderzoek Plant & Omgeving. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van DLO.

Voor nadere informatie gelieve contact op te nemen met: DLO in het bijzonder onderzoeksinstituut Praktijkonderzoek Plant & Omgeving, Akkerbouw, Groene ruimte en Vollegrondsgroenten

DLO is niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij gebruik van gegevens uit deze uitgave.

PPO Publicatienr. 654

Foto op de voorkant: Robert Schuil

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving, onderdeel van Wageningen UR Business Unit Akkerbouw, Groene ruimte en Vollegrondsgroenten

Adres Postbus 430, 8200 AK Lelystad
 Edelhertweg 1, 8219 PH Lelystad
Tel. : +31 320 291 111
Fax : +31 320 230 479
E-mail : info.ppo@wur.nl
Internet : www.ppo.wur.nl

Inhoudsopgave

pagina

1	INLEIDING	5
2	MATERIAAL EN METHODE	7
2.1	Algemene werkwijze.....	7
2.2	Boerderijverkoop	7
2.3	Recreatie	8
2.4	Zorglandbouw	9
2.5	Agrarische kinderopvang.....	10
2.6	Boerderijeducatie.....	10
2.7	Agrarisch natuurbeheer	11
3	BOERDERIJVERKOOP	13
3.1	Aantal bedrijven	13
3.2	Afzetkanalen en hun omzet.....	13
3.3	Conclusie	17
3.4	Aanbevelingen voor vervolgonderzoek.....	18
4	RECREATIE.....	19
4.1	Aantal bedrijven	19
4.2	Ontwikkelingen en trends.....	19
4.3	Verdeling aantal bedrijven naar verblijfs- en dagrecreatie.....	20
4.4	Omzet verblijfsrecreatie	21
4.5	Omzet dagrecreatie	24
4.6	Conclusie	26
5	ZORGLANDBOUW	29
5.1	Aantal bedrijven	29
5.2	Omzet zorglandbouw	30
5.3	Conclusie	31
6	AGRARISCHE KINDEROPVANG	33
6.1	Aantal bedrijven	33
6.2	Omzet professionele kinderopvang.....	33
6.3	Omzet kleinschalige (overige) kinderopvang	34
6.4	Conclusie	35
7	BOERDERIJEDUCATIE.....	37
7.1	Aantal bedrijven	37
7.2	Omzet educatieboerderijen.....	37
7.3	Conclusie	39
8	AGRARISCH NATUURBEHEER.....	41
8.1	Areaal	41
8.2	Uitgaven	42
8.3	Deelnemers en opbrengst	44
8.4	Conclusie	45
	BRONNEN.....	47
	BIJLAGE 1 BOERDERIJVERKOOP	49
	BIJLAGE 2: RECREATIE	51

1 Inleiding

Dit document is een achtergronddocument bij de brochure 'Kijk op multifunctionele landbouw; omzet- en impact 2007-2013' (edepot/wur.nl/317952), en heeft betrekking op het omzetgedeelte van deze brochure¹. Deze brochure geeft een beknopt overzicht van de omzet en impact van de sectoren van multifunctionele landbouw over de periode 2007-2013, met specifieke aandacht voor de jaren 2012 en 2013. We noemen deze meting ook wel de driemeting, omdat het een vervolg is op drie eerder verrichte metingen – de nulmeting, de éénmeting en de tweemeting.

Omdat de brochure alleen de belangrijkste resultaten uit de omzetmeting vermeldt, en maar weinig ruimte laat voor een verantwoording van de gemaakte keuzes of een uitgebreide beschrijving van de werkwijze, hebben we ervoor gekozen dit achtergronddocument op te stellen. In dit achtergronddocument wordt precies beschreven welke uitgangspunten we hebben genomen, welke keuzes we hebben gemaakt (en waarom), en welke definities we hebben gehanteerd.

Dit achtergronddocument is als volgt opgebouwd: in het volgende hoofdstuk bespreken we eerst onze algemene werkwijze en vervolgens per sector van de multifunctionele landbouw (boerderijverkoop, recreatie, zorglandbouw, agrarische kinderopvang, boerderijverkoop en agrarisch natuurbeheer) de gehanteerde definitie en de algemene methodiek. De daaropvolgende hoofdstukken bespreken telkens één van de zes multifunctionele sectoren. In deze hoofdstukken wordt specifiek ingegaan op hoe we tot onze bevindingen zijn gekomen, bijvoorbeeld door te bespreken welke sub-indeling we hebben gemaakt, welke afwegingen we hebben gemaakt, en hoe schattingen tot stand zijn gekomen.

Voor de volledigheid presenteren we hier in tabel 1.1 het totaaloverzicht van de omzetschatting voor 2007 tot 2013.

Sectoren	Aantal bedrijven				Totale omzet in € miljoen			
	2007	2009	2011	2013	2007	2009	2011	2013
Boerderijverkoop **	2.850	3.000	3.300	2.720	89	128	147	142
Recreatie	2.432	2.240	2.884	2.777	92	121	156	151
Zorglandbouw	756	870	1.050	1.100	45	63	80	95
Agrarische kinderopvang	20	64	209	219	4	14	20	26
Educatie	500	500	800	800	1,5	1,7	2,2	2
Natuurbeheer ***	15.300	14.500	12.500	12.500	71	70	72	75
Totaal					306	398	477	491

Tabel 1.1 Totaal overzicht omzetschatting voor 2007-2013 *

* Het totaal aantal multifunctionele bedrijven is niet de som van de aantallen per sector. Meerdere bedrijven hebben activiteiten in twee of meer sectoren.

** Deze definitie is aangescherpt voor het jaar 2013. Verkoop via (web)winkels van anderen, wordt niet meer meegenomen in de omzetmeting.

*** Ontvangsten voor ganzenbeheer is beperkt tot enkel de beheerpakketten.

¹ Een uitgebreider beeld van de impactverkenning op de omgeving over 2011 en 2013 staat in een afzonderlijke nota beschreven: 'Kijk op multifunctionele landbouw. Verkenning van de impact 2013 en 2011' (<https://edepot.wur.nl/317547>).

2 Materiaal en Methode

2.1 Algemene werkwijze

In dit hoofdstuk beschrijven we de algemene werkwijze van de driemeting. In de volgende hoofdstukken gaan we verder in op de werkwijzen per sector van de multifunctionele landbouw. De driemeting is in grote lijnen gebaseerd op de vorige metingen (in het rapport 'Kijk op Multifunctionele landbouw: omzet en omvang' uit 2010 (Roest et al.) is die methodiek uitvoerig beschreven). De metingen moeten immers zoveel mogelijk op dezelfde manier worden uitgevoerd om de cijfers uit opeenvolgende metingen zo goed mogelijk te kunnen vergelijken. Bij de berekeningen voor de driemeting is vooral uitgegaan van de tweemeting, de laatste meting voor de driemeting. De berekeningen voor de tweemeting zijn wel vastgelegd, maar niet in een officieel document gepubliceerd. Waar nodig presenteren we in dit achtergronddocument daarom ook de gegevens uit de tweemeting waarop we ons in de driemeting hebben gebaseerd.

In alle gevallen staan de resultaten van de CBS-Landbouwtelling aan de basis voor het onderzoek rond de aantallen bedrijven in de multifunctionele landbouw. Op basis van gegevens van brancheorganisaties, interviews met personen uit de betrokken sectoren en literatuurstudie zijn die cijfers aangepast en de definitieve aantallen vastgesteld. Bij het consulteren van deskundigen is zoveel mogelijk rekening gehouden met informatie uit verschillende regio's om een landelijk beeld te verkrijgen. We hebben de gegevens van brancheorganisaties, interviews en literatuurstudie ook gebruikt om de omzet van de multifunctionele landbouw te schatten. Ook hier is rekening gehouden met informatie uit verschillende regio's.

Hoewel we de metingen dus zoveel mogelijk vergelijkbaar wilden houden, zijn onze inzichten – bijvoorbeeld over hoe het beste gemeten kan worden of welke definities we het beste kunnen gebruiken - in de loop der tijd soms wel veranderd. Daarom zijn er punten waarop de driemeting afwijkt van de tweemeting. Vooral ook omdat er in de toekomst wellicht meer metingen komen, hebben we waar wij dat nodig achtten aanpassingen gemaakt op basis van nieuwe inzichten. Die overwegingen en argumentaties hebben we in dit achtergronddocument uitgebreid beschreven. Concreet zijn voor twee sectoren de definities aangepast. Ten eerste is de term 'boerderijverkoop' meer afgebakend dan in voorgaande metingen waarin indirecte verkoopinitiatieven (bijvoorbeeld verkoop via (web)winkels van anderen) wel werden meegenomen. Door deze aanpassing lijken het aantal bedrijven met boerderijverkoop en de omzet gedaald; dit is echter niet per se het geval. Ten tweede zijn bij agrarisch natuurbeheer in tegenstelling tot voorgaande omzetmetingen de ontvangsten bij ganzen beperkt tot enkel de beheerpakketten, omdat hierbij een directe koppeling ligt met agrarisch natuurbeheer. Dit is met terugwerkende kracht doorgevoerd over de eerdere omzetmetingen.

In de volgende paragrafen presenteren we per multifunctionele sector de gehanteerde definitie en afbakeningen, en de algemene methodiek die is gehanteerd.

2.2 Boerderijverkoop

Definitie en afbakening

In de tweemeting wordt boerderijverkoop als volgt omschreven: *'[D]e directe afzet van een boer aan consumenten, streekwinkels, gemeenten/instellingen of horeca. Het begrip streekproducten reikt verder: dan gaat het ook om afzet van eigen verwerkte of primaire producten aan de tussenhandel. Dat is bij deze meting niet meegenomen.'*

Met boerderijverkoop werd dus 'rechtstreekse/directe afzet' bedoeld. Toch zijn in de berekeningen van de tweemeting wél (deels) niet-eigen winkelactiviteiten (via tussenhandel) meegenomen. Hierdoor beslaat de

totale omzet uit de tweemeting deels omzet uit levering aan (web)winkels van anderen. Uit interviews met deskundigen blijkt dat deze omzet enorm toeneemt door de toenemende vraag naar boerderijproducten van de afgelopen jaren. Grote (web)winkels hebben niet altijd nog een link met het boerenbedrijf en primaire productie, wat het onderscheid met een gewone supermarkt klein maakt. Dit is mede aanleiding geweest om nog eens goed naar de definitie van boerderijverkoop te kijken.

We hebben ervoor gekozen de definitie van boerderijverkoop niet te veranderen, maar *consequenter te hanteren*. We nemen dus de verkoop via (c.q. levering aan) winkels van anderen, waaronder webwinkels van anderen, niet meer mee in de aantal- en omzetberekeningen. Dit vonden we belangrijk, omdat het er bij boerderijverkoop immers om gaat dat producten rechtstreeks (zonder tussenschakels) van de boer naar de afnemer gaan. Dat kunnen consumenten zijn maar ook catering, instellingen en horeca. Streekwinkels worden uitgesloten, want dat wordt gezien als een tussenschakel. Ook de leveringen aan pakket- en abonnement-diensten vallen buiten de berekeningen. Zie voor een uitgebreidere toelichting op deze keuze bijlage 1: Discussie boerderijverkoop.

Als gevolg van de striktere hantering van de definitie van boerderijverkoop komen de berekeningen tot een lager aantal bedrijven met boerderijverkoop dan het aantal dat uit de Landbouwtelling komt. Dit komt ook omdat de definitie die in de Landbouwtelling wordt gehanteerd erg breed is (*'Verkoop van landbouwproducten aan de consument'*). Het gaat in deze definitie ook om directe verkoop van landbouwproducten (van eigen bedrijf en/of andere bedrijven) aan de consument of de detailhandel, zoals verkoop langs de weg, op de markt, via internet, via een eigen winkel, bezorging aan huis, directe leveringen aan (streek)winkels, horecagelegenheden en markten. Hierdoor vallen de groentetelers van Albert Heijn – die rechtstreeks aan de supermarktketen leveren - ook onder de omschrijving. Bovendien is deze definitie onduidelijk omdat in de aanhef wordt gesproken van levering aan de consument, maar in de verdere omschrijving ook aan levering aan de detailhandel.

Methodiek

De methodiek is gelijk gebleven aan de tweemeting. Er is gebruik gemaakt van literatuuronderzoek, interviews met deskundigen en ondernemers. Voor het afzetkanaal 'boerderijwinkels' zijn omzetcijfers gebruikt uit een kengetallenonderzoek (Van der Meulen et al., 2014), waarin onder andere de gemiddelde jaaromzet van boerderijwinkels die vallen onder de Coöperatie Landwinkels is onderzocht.

Er is met de volgende deskundigen gesproken:

- PieterJan Brandsma Coöperatie Landwinkel
- Iris van der Graaf Stichting van Eigen Erf
- Harry van Wenum Ondernemer op boerenmarkt
- Maria van Boxtel Land en Co
- Peter van IJendoorn Hofwebwinkel
- Mariska van Koullil ZLTO

2.3 Recreatie

Definitie en afbakening

Voor de driemeting hanteren we de benaming 'verblijfs- en dagrecreatie'. Onder verblijfsrecreatie scharen we campings, vakantiehuisjes, groepsaccommodaties en Bed&Breakfasts. Onder dagrecreatie worden de ontvangst van bezoekers en de verhuur van recreatiegoederen meegenomen. Voor de benaming 'verblijfs- en dagrecreatie' is al tijdens de nulmeting besloten, omdat deze termen ook in de praktijk worden gebruikt.

Onze benaming wijkt daarmee enigszins af van die die in de Landbouwtelling wordt gebruikt, want daarin wordt sinds 2009 gesproken van 'Agrotoerisme; verblijfs –en dagtoerisme'. Dit was een kleine aanpassing van de definitie die de Landbouwtelling in 2007 hanteerde (met bijbehorende activiteiten): *'Verblijfsrecreatie - camping, zomerhuisjes, groepsaccommodatie, Bed&Breakfast. Ontvangst bezoekers - bv rondleidingen,*

museum, educatie², café en restaurant. Verhuur recreatiegoederen- bv kano's, recreatiedieren (paarden, huifkartochten) of andere recreatieve voorzieningen. Hoewel de benaming dus niet helemaal overeenkomt met de definitie die wij hanteerden, gaat het in wezen om dezelfde activiteiten.

Methodiek

De methodiek is gelijk gebleven aan de tweemeting. Er is gebruik gemaakt van literatuuronderzoek, interviews met deskundigen en ondernemers.

Er is met de volgende deskundigen gesproken:

- Maaïke Steltenpool	Adviesbureau WKLM
- Goof Lukken	NHTV
- Derk Pullen	LTO Noord advies/MKB Adviseurs
- Jos Boerdijk	Groepen.nl
- Clara van Ravenhorst	Ondernemer
- Steven van der Zee	Ondernemer
- Arjan Monteny	Ondernemer / kennis coördinator Taskforce Multifunctionele Landbouw
- Janneke Scheepers	B&B Nederland

Voor *verblijfsrecreatie* is de berekening van de tweemeting aangescherpt met informatie van deskundigen. Daarnaast komen de prijzen per persoon per nacht van sites als B&B.nl, Groepen.nl en Vekabo.

2.4 Zorglandbouw

Definitie en afbakening

Onder zorglandbouw verstaan we voor de driemeting: *'Een agrarisch productiebedrijf dat zorg aanbiedt als nevenactiviteit'*. Het gaat dus om het bieden van zorg op de boerderij, bijvoorbeeld aan mensen met verstandelijke of lichamelijke beperkingen, langdurig werklozen, personen met een psychische hulpvraag, (ex)gedetineerden, (ex)verslaafden of asielzoekers. Het kan ook gaan om de opvang van kinderen en ouderen die zorg nodig hebben. In de één- en tweemeting werd dezelfde definitie gehanteerd.

Methodiek

De methodiek is gelijk gebleven aan de tweemeting. Er is gebruik gemaakt van literatuuronderzoek, interviews met deskundigen en ondernemers, en omzetcijfers van het Bedrijveninformatienet van het LEI, database Federatie Landbouw & Zorg en cijfers van LTO Noord Advies (Flynth).

Er is met de volgende deskundigen gesproken:

- Jaap Hoek Spaans	Landzijde (visie, cijfers, factoren)
- Elte-Jan Visser	Federatie Landbouw & Zorg (structuur)
- Marianne van der Heijden	ZLTO en Federatie Landbouw & Zorg (netwerk, oorzaken ontwikkeling)
- Daan Iken	Zuid-Hollandse zorgboeren (regionale ontwikkeling)
- Dirk Pullen	LTO Noord Advies (cijfers en achterliggende ontwikkelingen)
- IJsbrand Snoei	Zorgboerderij Paradijs (visie, netwerk)

² 'Educatie' was in 2007 dus nog nadrukkelijk onderdeel van de definitie die de Landbouwtelling van recreatie hanteerde, maar dit was niet langer het geval in de definitie uit 2009. In onze metingen is educatie altijd als aparte activiteit benoemd.

2.5 Agrarische kinderopvang

Definitie en afbakening

Bij agrarische kinderopvang gaat het om een kinderdagverblijf, gastouderopvang of buitenschoolse opvang op een agrarisch bedrijf. Dit is dezelfde definitie als die bij de tweemeting is gehanteerd en komt overeen met de definitie zoals die in de Landbouwtelling is opgenomen. De definitie is ruimer dan die van de nul- en éénmeting. In die jaren werden onder agrarische kinderopvang alleen agrarische bedrijven meegerekend die kinderen dag-, buitenschoolse- of logeeropvang aanboden, maar gastouderschap werd niet meegenomen.

Methodiek

De methodiek is gelijk gebleven aan de tweemeting. Er is gebruik gemaakt van literatuuronderzoek, interviews met deskundigen en ondernemers en omzetcijfers van de Verenigde Agrarische Kinderopvang (VAK).

Er is met de volgende deskundigen gesproken:

- Peter Gille Voorzitter Verenigde Agrarische Kinderopvang (VAK)
- Joke Verhage Directie Satellite Partners

2.6 Boerderijeducatie

Definitie en afbakening

Met boerderijeducatie bedoelen we *'lesgeven over de boerderij door een agrarische ondernemer'*. Dit kan klassikaal op school gebeuren of op de boerderij zelf. Boerderijeducatie is na 2009 als multifunctionele activiteit opgenomen in de Landbouwtelling. De definitie is na die tijd niet gewijzigd ten opzichte van de eerdere metingen en komt overeen met de definitie zoals die in de Landbouwtelling is opgenomen.

Methodiek

De methodiek is gelijk gebleven aan de tweemeting. Er is gebruik gemaakt van literatuuronderzoek, interviews met deskundigen en ondernemers.

Er is met de volgende deskundigen gesproken:

- Bouwe Metz Boerderijeducatie Platform Met de klas de boer op
- Wilma van der Louw LTO Noord vakcommissie multifunctioneel

2.7 Agrarisch natuurbeheer

Definitie en afbakening

In de regelingen waarmee het agrarisch natuurbeheer wordt gesubsidieerd³ wordt dit beheer omschreven als *'het ontwikkelen en in stand houden van natuur- en landschapswaarden op landbouwgrond'*. Dat wil zeggen dat de grond de landbouwbestemming behoudt, met daarnaast een functie voor natuur. Voorbeelden zijn weidevogelbeheer, botanisch beheer, beheer van perceelranden, landschapsbeheer (zoals het onderhoud van houtwallen) en ganzenbeheer dat vanaf 2006/2007 in de PSAN is opgenomen. Naast de vergoedingen voor het ganzenbeheer via de beheerpakketten, keert het Faunafonds vergoedingen uit voor ganzenschade. In tegenstelling tot voorgaande omzetsmetingen zijn in de definitie van agrarisch natuurbeheer de vergoedingen voor het ganzenbeheer beperkt tot de beheerpakketten – vergoedingen voor ganzenschade worden dus niet meer meegenomen. Reden hiervoor is dat de vergoeding voor schade geen beheersmaatregel is; ondernemers vervullen geen specifieke dienst maar worden gecompenseerd voor opbrengstderving. Bij multifunctionele landbouw gaat het nadrukkelijk om het aanbieden van diensten naast de productie. Agrarisch natuurbeheer via beheerpakketten is wel een dienst. Deze wijziging in de definitie is met terugwerkende kracht doorgevoerd voor de eerdere omzetsmetingen.

Methodiek

De omzet uit agrarisch natuurbeheer is in deze meting in hoofdzaak gebaseerd op de *uitgaven* aan de belangrijkste regelingen voor het agrarisch natuurbeheer; in voorgaande metingen werd daarnaast ook het Bedrijven-Informatienet van het LEI in de analyse betrokken om aantallen bedrijven en omzet te bepalen. Voordeel van deze wijziging is dat de uitgaven aan de regelingen een integraal beeld opleveren (terwijl het informatienet een steekproef is). Een nadeel is dat de deelname aan deze regelingen niet uitsluitend is voorbehouden aan agrarische bedrijven, waardoor ze tot een lichte overschatting kunnen leiden. Anderzijds blijft betaald natuurbeheer door agrariërs dat op een andere wijze wordt gefinancierd buiten beeld. Waarschijnlijk is zowel de overschatting als de onderschatting zeer beperkt van omvang, en heffen ze elkaar (deels) op.

Agrarisch natuurbeheer kan ook worden omschreven als het beheer van natuur door agrariërs, dat naast het beheer van landbouwgrond in combinatie met natuur ook kan bestaan uit het beheer van natuurgronden zoals bos, heide en grasland (met een natuurbestemming). Over de omvang (omzet en areaal) van het laatste onderdeel - beheer van natuurgronden door agrariërs - is geen recent materiaal beschikbaar. In de driemeting volstaan we met een raming van de omzet uit dit onderdeel.

Samengevat, de omzet van het agrarisch natuurbeheer is gebaseerd op de uitgaven aan de regelingen voor agrarisch natuurbeheer, aangevuld met een globale raming van omzet van agrarische bedrijven uit de deelname aan natuurbeheer, dat wil zeggen op grond met een natuurbestemming. In deze driemeting is de totale omzet en het totaal aantal agrarische bedrijven dus op een iets andere wijze geraamd dan in de voorgaande metingen. Deze andere aanpak is ook toegepast op de oudere jaren, zodat de cijfers die hier gepresenteerd worden afwijken van cijfers die in de eerdere metingen werden gepresenteerd.

De financiële opbrengst - de omzet - uit agrarisch natuurbeheer en het areaal zijn gebaseerd op de gegevens van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) die de hiervoor genoemde regelingen - (P)SAN en SNL - uitvoert (paragrafen 8.1 en 8.2). ganzenbeheer wordt binnen deze paragrafen als apart onderdeel beschreven. Dit beheer is vanaf 2006/2007 in de PSAN opgenomen. De opvanggebieden voor ganzen overlappen gedeeltelijk met de overige gebieden met agrarisch natuurbeheer.

³ Vanaf de eeuwwisseling gebeurde dat via de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN) als onderdeel van het Programma Beheer. Deze rijksregeling is later omgezet naar een provinciale; de Provinciale Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (PSAN). Met ingang van 2010 is het Subsiestelsel Natuur- en Landschapsbeheer (SNL) ingevoerd, dat op termijn de PSAN en PSN (Provinciale subsidieregeling natuurbeheer) vervangt. Dit stelsel kent evenals het Programma Beheer een agrarische en een natuurpoot.

Omdat het aantal bedrijven met agrarisch natuurbeheer in de Landbouwtelling een onderschatting is van het totaal aantal agrarische bedrijven met natuurbeheer, zoals eerder gebleken (zie bijvoorbeeld de nulmeting), wordt het aantal bedrijven geraamd op basis van het Bedrijven-Informatienet van het LEI (paragraaf 8.3), waarbij voor de kleinere bedrijven die niet in het informatienet zijn vertegenwoordigd ook gekeken wordt naar de Landbouwtelling.

3 Boerderijverkoop

3.1 Aantal bedrijven

Volgens de Landbouwtelling is het aantal bedrijven met boerderijverkoop tussen 2011 en 2013 iets gedaald, van 3.300 naar 3.127 bedrijven. Gezien het feit dat we voor de driemeting een iets andere definitie hanteren (zie paragraaf 2.2), komen we op een lager aantal bedrijven, namelijk 2.720. Dit is een optelling van bedrijven binnen alle categorieën van boerderijverkoop, zie hieronder in paragraaf 3.2.

3.2 Afzetkanalen en hun omzet

Boerderijverkoop kan in een aantal categorieën – afzetkanalen - worden opgedeeld. In de volgende paragrafen bespreken we per afzetkanaal hoe we de berekeningen hebben uitgevoerd. Voor een aantal afzetkanalen is niet alleen de jaarmet op aangepast ten opzichte van de tweemeting, maar ook het aantal bedrijven; we bespreken hieronder ook waarom de aanpassingen nodig waren.

Langs de weg

De verwachting is dat niet alle bedrijven die alleen langs de weg verkopen dit in de Landbouwtelling aangeven (deze aanname is niet geverifieerd). Dit heeft te maken met het feit dat hoewel deze vorm van boerderijverkoop veel voorkomt, ze meestal seizoensgebonden is, met geringe inkomsten. Het aantal van 430 bedrijven uit de éénmeting werd bij de tweemeting daarom niet als reëel gezien. Deze is daarom toentertijd verhoogd naar 750 bedrijven. Dit aantal van 750 is bij de driemeting aangehouden. De deskundigen geven aan dat de omzet voor dit afzetkanaal niet zal zijn toegenomen. Deze blijft daarom gelijk aan de tweemeting (€4.000).

Boerenmarkt

In de tweemeting zijn we ervan uitgegaan dat er 100 bedrijven zijn die op boerenmarkten staan. Voor de driemeting hebben we hetzelfde aantal aangehouden. In 2013 is er wel een aantal biologische markten bijgekomen (van der Graaf et al., geen datum), maar die toename is relatief klein (3 markten)⁴. In de tweemeting werd de totale omzet via boerenmarkten op €5 miljoen gesteld - 100 bedrijven met een omzet van gemiddeld €50.000. Voor de driemeting is een lichte omzetstijging aangehouden van 3,5%, omdat van der Graaf et al. (geen datum) melding maken van zo'n groei van 3,5% (in 2012 ten opzichte van 2011; deze groei hebben we doorgezet voor 2013) in verband met een stijging van consumentenbestedingen aan biologische voeding. De deskundigen die zijn geraadpleegd geven een wisselend beeld. Enerzijds vermoedt men dat de totale omzet die via verkoop op markten wordt behaald is gedaald, omdat er op sommige boerenmarkten, met name die in het buitengebied en de biologische boerenmarkten, een daling in de omzet is. Anderzijds is er op markten in en om de steden juist een lichte omzetgroei. De omzet op de Biologische Boerenmarkt (BBM) in Utrecht en Almere gaat bijvoorbeeld omhoog, en die in Zutphen is stabiel of licht dalend. Een ondernemer op een BBM in de stad geeft aan dat de omzetstijging van de afgelopen twee jaar gemiddeld 2 tot 5% is geweest. De omzet voor de driemeting wordt daarmee: $100 * (\text{€}50.000 + 3,5\%) = \text{€}5.175.000$.

⁴ In eerdere metingen werd overigens 300 bedrijven aangehouden. Er werd toen een splitsing gemaakt tussen bedrijven die op boerenmarkten staan en bedrijven die op streekmarkten staan. In de tweemeting zijn de bedrijven die op streekmarkten staan eruit gehaald en is een aantal van 100 bedrijven op boerenmarkten aangehouden, omdat dit op basis van interviews realistischer leek.

Boerderijwinkels

In de tweemeting werd het totaal aantal bedrijven met een boerderijwinkel geschat op 1.400. Navraag onder deskundigen leverde als indicatie op dat er geen daling heeft plaatsgevonden in dit aantal; er wordt gesproken over mogelijk een lichte stijging. Deskundigen geven aan dat kleinere afzetpunten waarschijnlijk aanlopen tegen hogere kosten en stevigere concurrentie van een groeiend aantal verkooppunten die zich ook met (echte en onechte) streek- en boerderijproducten profileren. Verscheidene deskundigen verwachten daarom dat (kleinere) verkooppunten gestopt zijn of gaan stoppen, dat meer boerderijwinkels zich hebben doorontwikkeld en zijn geprofessionaliseerd, en dat steeds meer samenwerking wordt opgezocht, ook om kosten te delen en samen te ontwikkelen. Ook van der Graaf et al. (geen datum) maken er melding van dat kleine boerderijwinkels het moeilijk hebben, en dat sommige daarom afvallen. We gaan uit van een lichte stijging van 3,5% van het totaal aantal boerderijwinkels, van 1.400 naar 1.450, met een afname in het aantal 'kleine' boerderijwinkels.

Deskundigen wijzen er op dat de omzetrage bij boerderijverkoop via boerderijwinkels zeer groot is. Een middelgrote boerderijwinkel maakt al gauw een omzet van €100.000. Van der Graaf et al. (geen datum) geven aan dat een kleine boerderijwinkel een jaaromzet haalt van rond de €20.000, terwijl uit interviews blijkt dat sommige zeer grote boerderijwinkels een omzet kunnen behalen van meer dan €1 miljoen. De gemiddelde omzet van de in de tweemeting gehanteerde categorie-indeling 'klein', 'middel' en 'groot' was volgens deskundigen daarom niet meer toepasselijk en is aangepast. Bij deze aanpassing is ook nieuwe informatie van de Coöperatie Landwinkels⁵ meegenomen.

Het aantal Landwinkels groeide van 87 in 2011 tot 95 in 2013. De ondernemer van coöperatie Landwinkels schat in dat er buiten de 95 Landwinkels nog ongeveer 35 grote boerderijwinkels zijn en dat zo'n 15% van de Landwinkels een omzet heeft van meer dan €350.000. Uit de tweemeting blijkt dat een derde van de Landwinkels een omzet onder de €100.000 heeft. Daarnaast blijkt uit een kengetallenonderzoek (Van der Meulen et al., 2014) dat de gemiddelde jaaromzet van de Landwinkels €225.000 bedraagt. Deze gegevens zijn meegenomen in de bepaling van de nieuwe categorie-indeling, waarbij moet worden opgemerkt dat een Landwinkel niet representatief is voor alle boerderijwinkels in Nederland. Bovenstaande in acht nemende wordt de categorie-indeling, met aantallen en bijbehorende omzet⁶, als volgt:

Categorie boerderijwinkel	Aantal bedrijven	Jaaromzet (€)	Totaal (€)
Klein	600	30.000	18.000.000
Middel	700	100.000	70.000.000
Groot	150	200.000	30.000.000

Tabel 3.1 Categorieën boerderijwinkels, hun aantallen en hun omzet.

Met deze veranderingen zijn we overgestapt naar een logischer categorie-indeling dan die van de tweemeting, waarin de verschillen per categorie kleiner zijn. De gemiddelde jaaromzet per bedrijf in de verschillende categorieën wordt dan (weer) zoals in de éénmeting.

De gemiddelde jaaromzet per bedrijf in de categorie 'klein' blijft €30.000, die van de categorie 'middel' stijgt ten opzichte van de tweemeting van €60.000 naar €100.000 en de omzet in de categorie 'groot'

⁵ Landwinkel is een coöperatie van 95 boeren (melkveehouders, fruittelers en groentetelers). Landwinkel is in 2006 ontstaan uit het samengaan van een aantal individuele winkels en de regionale samenwerkingsverbanden Boerderij Plus winkels, Vallei Landwinkels en Groene Hart Landwinkels.

⁶ Er zijn geen grenzen bepaald tussen de categorieën klein, middel en groot; er is alleen gewerkt met een gemiddelde omzet. Met andere woorden, de categorie 'kleine bedrijven' wordt gedefinieerd als bedrijven met een gemiddelde jaaromzet van €30.000. De omzetrage binnen die categorie is niet gedefinieerd. Deze rekenmethode werd ook gehanteerd in de één- en tweemetingen.

wordt aangepast van €350.000 naar €200.000 ⁷.

In verband met het doorgroeien en doorontwikkelen van boerderijwinkels schatten we in dat het aantal bedrijven in de categorie 'klein' daalt ten opzichte van de tweemeting, van 680 naar 600. Het aantal bedrijven in de categorie 'middel' stijgt van 600 naar 700, en het aantal bedrijven in de categorie 'groot' stijgt van 120 naar 150 bedrijven. De totale omzet in de categorie boerderijwinkel stijgt ten opzichte van de tweemeting van €98.400.000 naar €118.000.000. Dit is een groei van 20%.

Levering aan huis

Naar aanleiding van een opmerking van één van de geïnterviewde personen en met kennis van een deskundige is binnen de projectgroep nog eens goed gekeken naar de definiëring van de categorie 'levering aan huis' (zie bijlage 1: Boerderijverkoop). De uitkomst van de discussie is dat we voor de driemeting de definitie van boerderijverkoop strikter hanteren, dus alléén directe verkoop meenemen. Dit betekent dat we alleen initiatieven meenemen waarbij er een directe link is tussen de primaire producent en de afnemende partij. Initiatieven waarbij die link er niet is, zoals bij internetverkoop vanuit de Hofwebwinkel ⁸, worden buiten de omzetsmeting gelaten.

In de éénmeting wordt gesproken over 120 bedrijven met een eigen webwinkel/ pakketservice met een omzet van €200.000 = €24 miljoen. In de tweemeting is het aantal bijgesteld naar 500 winkels met €50.000 omzet = €25 miljoen. ⁹ Bij de consequentere definitie voor de driemeting vallen alle bedrijven die leveren via een tussenschakel en/of aan webwinkels en/of via abonnementen weg; er worden immers alleen bedrijven meegenomen die rechtstreeks aan huis leveren en/of een eigen webwinkel hebben. We komen dan terug op het aantal van de éénmeting, namelijk 120 bedrijven. Maar omdat dit segment een groei heeft doorgemaakt vanaf 2009 (éénmeting), verhogen we dit aantal bedrijven met ongeveer 30%. Deze 30% is een grove inschatting op basis van gesprekken met deskundigen; andere bronnen waren niet voorhanden. Het aantal bedrijven wordt daarmee $120 + \text{ca. } 30\% = 160$.

Deskundigen geven aan dat bedrijven die aan huis leveren over het algemeen niet rendabel kunnen zijn bij €20.000 omzet; het zal eerder €50.000 zijn. Dit is daarom de gemiddelde omzet waar men vanuit is gegaan in de tweemeting. De omzet zal de afgelopen jaren echter zijn toegenomen, aangezien de vraag volgens deskundigen in afgelopen jaren enorm is toegenomen: we gaan uit van een groei van 15% ten opzichte van de tweemeting. Ook deze inschatting is gemaakt op basis van de gesprekken met deskundigen. De omzet wordt: $\text{€}50.000 + 15\% = \text{€}60.000$ per bedrijf (afgerond naar boven). In totaal komt de omzet in deze categorie dus op $160 \text{ bedrijven} \times \text{€}60.000 = \text{€}9.600.000$.

Overigens moet worden opgemerkt dat het gehanteerde groeipercentage van 15% een grove inschatting is: er zijn geen andere bronnen beschikbaar dan de interviews met deskundigen, die aangeven dat de vraag enorm is toegenomen. Daarmee is het groeipercentage van 15% relatief willekeurig. Met andere woorden,

⁷ Ter verduidelijking zetten we nogmaals op een rij hoe we de omzet van de categorie 'groot' hebben bepaald:

- Uit interviews blijkt dat sommige *zeer grote* boerderijwinkels een omzet kunnen behalen van meer dan €1 miljoen. Dit betekent echter ook dat het merendeel van de bedrijven een lagere omzet heeft.
- Buiten de 95 Landwinkels zijn er ongeveer 35 grote boerderijwinkels. 15% hiervan heeft een omzet van meer dan €350.000. Onder dit kleine percentage vallen ook de enkele *zeer grote* boerderijwinkels. Overige *grote* boerderijwinkels hebben sowieso een omzet lager dan €350.000.
- Boerderijwinkels die onder de Coöperatie Landwinkel vallen zijn over het algemeen als 'groot' te bestempelen (blijkt in de praktijk). Omdat uit het kengetallenonderzoek (Van der Meulen et al., 2014) naar voren komt dat de gemiddelde jaaromzet van de Landwinkels €225.000 bedraagt, is bij de categorie grote boerderijwinkel van een vergelijkbaar gemiddelde omzet uitgegaan, €200.000.

Er is dus geen grens getrokken met betrekking wanneer een bedrijf als 'groot' wordt bestempeld. We hebben het alleen over een gemiddelde jaaromzet van grote winkels. Er zijn uitschieters met €1 miljoen omzet, maar we hebben geen specifieke categorie 'zeer groot' gemaakt.

⁸ De Hofwebwinkel is een online supermarkt met uitsluitend biologische producten met een thuisbezorgservice. Het assortiment omvat zowel verse als houdbare, en zowel food als non-food producten.

⁹ Deze bijstelling had te maken met de groei in het aantal webwinkels, waaronder webwinkels die geen eigendom zijn van boeren. Ook was het aantal gebaseerd op informatie uit de Biomonitor, waaruit een omzetinschatting van het abonnementensegment kon worden afgeleid.

het zou ook 20% kunnen zijn. Punt is dat we niet konden voortborduren op de tweemeting, omdat de tussenschakelhandel niet meer wordt meegenomen.

Levering aan (zorg) instellingen, catering en horeca

De consequentere definitie van boerderijverkoop, waarbij indirecte verkoopinitiatieven worden uitgesloten, heeft als gevolg dat deze categorie verandert van 'Levering aan streek/ boerderijwinkels, (zorg)instellingen en horeca' in 'Levering aan (zorg)instellingen, catering en horeca'. In de éénmeting zagen we 200 bedrijven met een omzet van €20.000 = €4 miljoen. In de tweemeting werd uitgegaan van 800 bedrijven met eenzelfde omzet per bedrijf, wat neerkwam op €16 miljoen. Toentertijd zijn alle bedrijven opgeteld die ook via een tussenschakel leveren, zoals het initiatief Oregional¹⁰. Bedrijven die leveren via een tussenschakel worden echter voor de driemeting uitgesloten. Dit betekent dat we voor de driemeting terugkomen op het aantal van de éénmeting, namelijk 200 bedrijven. Omdat dit segment echter een groei heeft doorgemaakt vanaf de éénmeting, en we uitgaan van een groei van 30%, wordt het aantal bedrijven $200 + 30\% = 260$.

De omzet zal zijn toegenomen, aangezien de vraag volgens deskundigen in de afgelopen jaren is toegenomen. We gaan uit van een groei van 15% ten opzichte van de tweemeting.¹¹ Dit is wederom een grove inschatting. De omzet per bedrijf wordt: $€20.000 + 15\% = €23.000$. In totaal komt de omzet in deze categorie Levering aan (zorg) instellingen, catering en horeca op $260 \times €23.000 = €5.980.000$. Deze geringe gemiddelde jaaromzet per bedrijf past bij de opmerking van één van de deskundigen dat het leveren aan (zorg) instellingen, catering en horeca doorgaans niet de enige afzetvorm is van een goed renderend bedrijf.

¹⁰ Oregional is een boerencoöperatie in de regio Nijmegen en Arnhem. Zij verkoopt streekproducten en biologische producten van aangesloten leden rechtstreeks aan afnemers (bijvoorbeeld aan horeca, zorginstellingen, bedrijfscaterers en winkels).

¹¹ Overigens is een vergelijking met de tweemeting niet helemaal juist, omdat in de gemiddelde omzet in de tweemeting ook inkomsten worden meegenomen uit levering aan streek-/boerderijwinkels die we in de huidige definitie niet meer hanteren. Bij gebrek aan andere bronnen en cijfers zijn we echter toch van de tweemeting uitgegaan. In de tweemeting wordt aangegeven dat niet goed in te schatten hoeveel bedrijven aan dit afzetkanaal leveren, maar dat wel duidelijk is dat bedrijven vrijwel nooit één afzetkanaal hebben. Vaak combineren bedrijven een boerderijwinkel met levering aan (streek) winkels, instelling en horeca of aan webwinkels. Ook staat er: *'De deskundigen geven al aan dat in dit afzetkanaal de meeste ontwikkeling en omzetspotentie zit. Echter de gemiddelde jaaromzet is slecht in te schatten. De jaaromzet voor dit afzetkanaal blijft gelijk aan de éénmeting namelijk €20.000'*. Achteraf is niet helder waarom men in de tweemeting op deze €20.000 is gebleven, noch hoe men in de éénmeting aan dat bedrag van €20.000 is gekomen. In de beschrijvingen van de éénmeting staat namelijk: *'De jaaromzet is gelijk gehouden aan de 0-meting'*, en: *'Niemand kan hier een gemiddelde omzet geven'*. Dit betekent dat er jaar op jaar, meting op meting, uitgegaan wordt van eenzelfde zeer grove inschatting van deskundigen – zo ook weer in de driemeting

Jaaromzet per afzetkanaal

In totaal worden de aantallen en omzet boerderijverkoop zoals weergegeven in tabel 3.2.

Afzetkanaal	Aantal bedrijven	Jaaromzet per bedrijf (€)	Totaal (€)
Langs de weg	750	4000	3.000.000
Boerenmarkt	100	51.750	5.175.000
Boerderijwinkel <i>klein</i>	600	30.000	18.000.000
Boerderijwinkel <i>middel</i>	700	100.000	70.000.000
Boerderijwinkel <i>groot</i>	150	200.000	30.000.000
Levering aan huis	160	60.000	9.600.000
Levering aan (zorg)instellingen, catering en horeca	260	23.000	5.980.000
Totaal	2.720		141.755.000

Tabel 3.2 Omzetschatting boerderijverkoop.

3.3 Conclusie

Het aantal bedrijven dat aan boerderijverkoop doet is gedaald ten opzichte van de tweemeting, omdat 1) het aantal bedrijven uit de Landbouwtelling daalde, en 2) de definitie consequenter is gehanteerd. Het totaal aantal bedrijven komt daarmee op 2.720. De totale omzet is afgenomen met €5,7 miljoen.

De totale omzet in de categorie boerderijwinkel is gestegen ten opzichte van de tweemeting: van €98.400.000 naar €118.000.000. Dit is een groei van 20%. Deze groei is te verklaren met het doorontwikkelen en professionaliseren van boerderijwinkels. Er was een toename van het aantal middelgrote bedrijven met een gemiddelde jaaromzet van €100.000. Deze bedrijven verkopen meer eigen producten door een toenemende vraag. Meer dan 80% van de totaalomzet in directe verkoop komt van boerderijwinkels. De sector wordt gedragen door de middelgrote en grote boerderijwinkels (€100 miljoen omzet van de €141,7 miljoen).

De ontwikkeling van het aantal bedrijven en hun omzet ziet er daarmee als volgt uit:

Boerderijverkoop	2007	2009	2011	2013
Aantal bedrijven	2.850	3.000	3.300	2.720
Omzet in € miljoen	89	128	147	142

Tabel 3.3 Omzet en aantal bedrijven boerderijverkoop 2007-2013.

3.4 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

- Voor een eventuele viermeting is het aan te bevelen om in de Landbouwtelling de omschrijving van verkoop van landbouwproducten aan de consument te verhelderen, en aan te sluiten bij de huidige definitie van de driemeting. Voorstel voor de nieuwe omschrijving is als volgt: 'Directe verkoop van landbouwproducten aan de eindgebruiker'. Dit is de directe verkoop van landbouwproducten (van eigen bedrijf en/of andere bedrijven) aan de eindgebruiker. Voorbeelden zijn verkoop via een eigen kraampje langs de weg, via een eigen marktkraam, via een eigen website, via een eigen winkel, het zelf bezorgen aan huis, en directe levering aan horeca, instellingen en catering. Het gaat hier niet om de (gezamenlijke) afzet aan (web)winkels, (groente)abonnementen/pakketten/kratten, groothandels of veilingen. In de nieuwe omschrijving zijn alle vormen van afzet waarbij er een verkoopschakel zit tussen de producent en de eindgebruiker uitgesloten. Dit wordt beschouwd als indirecte verkoop.
- Een tweede aanbeveling is om uitgebreider onderzoek te doen naar omzetcijfers in de categorie 'levering aan huis'. Zoals gezegd is er een grove inschatting gemaakt van het groeipercentage. Een gedegen en uitgebreider onderzoek zal helpen om in latere metingen meer betrouwbare schattingen te doen.
- Ook als er behoefte is aan meer inzicht in aantallen en omzetcijfers binnen de categorie indirecte verkoop zal er extra onderzoek gedaan moeten worden. Dit extra onderzoek zou zich kunnen richten op de trend van het ontstaan van een andere markt (boerenproducten die geleverd worden via tussenpersonen en tussenorganisaties), en de vraag of dit ten koste gaat van de directe verkoop of dat het eerder een uitbreiding is. Daarnaast is de vraag of boeren die aan directe verkoop deden en zich vervolgens professionaliseren via de korte keten per saldo meer toegevoegde waarde weten te realiseren.

4 Recreatie

4.1 Aantal bedrijven

Uit de Landbouwtelling blijkt dat het aantal bedrijven met recreatie tussen 2011 en 2013 iets is afgenomen, namelijk van 2.884 in 2011 naar 2.777 in 2013. Geïnterviewden zien de afname in de praktijk alleen terug in de categorie minicampings. De afname zal ook komen doordat bedrijven zich doorontwikkelen en wellicht de toerismetak afsplitsen - en daardoor zichzelf niet meer als een landbouwbedrijf met recreatie opgeven bij de Landbouwtellingen. Bovendien kan de jaarlijkse daling van het aantal landbouwbedrijven van een paar procent ook een verklaring zijn.

4.2 Ontwikkelingen en trends

Voordat we de berekeningen geven van het aantal bedrijven en hun omzet, bespreken we hier eerst de trends die we zien in enerzijds de verblijfsrecreatie, en anderzijds de dagrecreatie. Deze trends hebben immers invloed op de (inschattingen van de) cijfers.

Verblijfsrecreatie

Trends die bij de tweemeting al werden genoemd zetten zich door. Bij verblijfstoerisme werd er een groei gesignaleerd in het aantal groepsaccommodaties en Bed&Breakfasts. Daarnaast werd aangegeven dat er op boerderijcampings meer vaste verblijven worden aangeboden in de vorm van stacaravans, trekkershutten, hooiberghutten en dergelijke. Bedrijven kunnen op deze manier inspelen op de behoefte aan luxere accommodaties, en op het feit dat mensen steeds vaker en korter op vakantie gaan en daarbij voor gemak kiezen. Voor de driemeting zien we daarnaast de volgende trends:

- Het gaat er niet meer om méér aanbod te creëren, maar om een onderscheidend aanbod te creëren. Momenteel is de gethematiseerde accommodatie 'in', zoals slapen in een ballonmand, wijnvat, of hooiberghut. Er wordt meer luxe én exclusiviteit geboden.
- Groepen willen ook steeds luxer verblijven. Klanten hebben meer keuze, ook bij bijvoorbeeld de bungalowparken, die zich steeds meer gaan richten op groepsaccommodaties. Er is ook bereidheid daarvoor te betalen.
- Aan de andere kant bestaan de 'ouderwetse' groepsverblijven, met oubollige inrichting, nog wel. Deze moeten echter in prijs zakken: hier komen bijna geen families meer, maar verenigingen, scholen en groepen waarbij het budget primair bepalend is.
- De Bed&Breakfasts zijn nog steeds populair. De goede prijs-kwaliteitverhouding speelt mee bij de populariteit van Bed&Breakfasts. Men betaalt voor een nacht minder dan in een hotel, terwijl een Bed&Breakfast vaak meer ruimte, veel privacy (in de meeste gevallen eigen sanitair), persoonlijke service, gratis WiFi en een unieke beleving biedt. De Bed&Breakfasts die qua prijzen dichtbij die van hotels zitten, zijn in opkomst. Dit zijn de Bed&Breakfasts in het hogere segment; zij komen tegemoet aan de vraag naar topkwaliteit in de Bed&Breakfasts-markt. Ze bieden veel luxe en extra faciliteiten, denk: veel ruimte, vaak een sauna of whirlpool, exclusieve inrichting, luxe boxsprings, en een zeer uitgebreid ontbijt met streekproducten. Dit topsegment groeit, steeds meer eigenaren willen het beste van het beste bieden met hun Bed&Breakfast - ongetwijfeld ook gedreven door de toenemende concurrentie.
- Een andere trend is de grotere en luxere Bed&Breakfasts, met acht of meer slaapplekken. Hier is de ruimte om te eten en te relaxen groot genoeg en is een keuken aanwezig. De trend van het aanpassen van verblijfsplaatsen om aantrekkelijker en toegankelijker te kunnen zijn voor meerdere mensen en/of meerdere doelgroepen zet zich voort. Er is bijvoorbeeld een toenemend aantal Bed&Breakfasts dat in de weekenden wordt verhuurd aan groepen.
- Een nieuwe trend is dat ondernemers steeds meer aansluiten bij de commerciële partijen als Restinn, hooiberghutten, farm camps, of groepen.nl. Voorheen werden er nogal eens subsidies

vanuit de overheid gegeven (zo zijn bijvoorbeeld de hooiberghutten tot stand gekomen), maar die subsidies zijn verdwenen. Succesvolle ondernemers zijn in staat om samen te werken, verbinding te leggen met andere branches in de regio en zo ook arrangementen te formuleren.

Dagrecreatie

Met betrekking tot dagrecreatie zien we de volgende trends:

- Een trend die al genoemd werd in de tweemeting - ondernemers gaan inzoomen op foodtrends - zet zich voort. Er worden combinaties gemaakt met voedsel en gezondheid, zoals biologisch eten en dagrecreatie, of streekproducten en dagrecreatie.
- Er wordt steeds meer gecombineerd met informatie en educatie.
- Vaar-, fiets-, en wandelroutes worden nog steeds ontwikkeld.
- Er wordt ingespeeld op 'back to basic', maar met enige mate van comfort.
- Daarnaast is er een trend dat bedrijven met verblijfsrecreatie er in toenemende mate dagrecreatie bij gaan doen, soms samen met andere bedrijven - bijvoorbeeld met educatieve activiteiten of proeverijen. De gedachte hierachter is dan dat het verhaal het verschil gaat maken. Je ziet ook dat het wandelen met dieren in opkomst is, zoals ezeltochten.
- De groei in allerlei activiteitenboerderijen, boerengolfvarianten en dergelijke is wat voorbij. Tegelijk vindt er wel verdere specialisatie/segmentatie plaats – bijvoorbeeld het segment TOP-Boerengolf binnen de officiële boerengolfsector.

4.3 Verdeling aantal bedrijven naar verblijfs- en dagrecreatie

Zoals aangegeven is het aantal bedrijven dat recreatie aanbiedt iets gedaald. Er zijn echter geen bronnen beschikbaar om de juiste verhouding tussen dag –en verblijfsrecreatie te bepalen. Mede op basis van gesprekken met deskundigen hebben we ervoor gekozen om het totaal aantal bedrijven met agrotourisme op dezelfde wijze te verdelen over verblijfs –en dagrecreatie als bij de één- en tweemeting: dit betekent dat de procentuele daling van het totaal aantal bedrijven wordt afgetrokken van het aantal bedrijven uit de tweemeting. Daarmee wordt de daling dus gelijk verdeeld over de categorieën verblijfsrecreatie en dagrecreatie. Hoewel er een signaal is dat de afname overwegend in het aantal boerencampings kan zitten – en dus in het segment verblijfsrecreatie - hebben we ook in overweging genomen dat bedrijven zich doorontwikkelen en dat de jaarlijkse daling van het aantal landbouwbedrijven een paar procent bedraagt.¹² Daarom hebben we besloten om de daling niet helemaal aan verblijfsrecreatie toe te rekenen. De procentuele daling van het totaal aantal bedrijven met recreatie in de tweemeting naar het aantal bedrijven in de driemeting is 3,5% (van 2.884 naar 2.777). De nieuwe verdeling verblijfs- en dagrecreatie is te zien in tabel 4.1.

¹² De jaarlijkse daling van het aantal landbouwbedrijven geldt beide segmenten; in verband met de daling in boerderijcampings hadden we er daarom voor kunnen kiezen verblijfsrecreatie iets sterker te laten dalen, ook al omdat er in toenemende mate bedrijven zijn met verblijfsrecreatie die dagrecreatie erbij gaan doen. Omdat het dalen van het aantal boerderijcampings echter 'slechts' een signaal betrof – er zijn geen data over de absolute aantallen – en het niet mogelijk is aan te geven of boeren die stoppen juist aan verblijfs- of dagrecreatie doen, is er toch voor gekozen in het midden te gaan zitten (dus: procentueel evenveel bedrijven in mindering te brengen bij zowel verblijfs- als dagrecreatie).

	Totaal aantal tweemeting	Totaal aantal driemeting
Verblijfsrecreatie	1.730	1.670
Dagrecreatie	1.865	1.800
Totaal*	2.884	2.777

Tabel 4.1 Verdeling aantal recreatiebedrijven over de categorieën verblijfsrecreatie en dagrecreatie

* Het totaal is niet de optelling van het aantal bedrijven met verblijfsrecreatie en het aantal bedrijven met dagrecreatie, omdat er bedrijven zijn die zowel aan dag- als aan verblijfsrecreatie doen.

4.4 Omzet verblijfsrecreatie

Om tot een omzetschatting verblijfsrecreatie te komen zijn de onderstaande gegevens nodig:

- Aantal bedrijven per categorie verblijfsrecreatie
- Prijzen per persoon per nacht
- Bezettingsgraad
- Aantal seizoensdagen
- Aantal kampeerplekken of gasten

Verdeling naar categorieën verblijfsrecreatie

Bij de tweemeting is voor de verdeling van het aantal bedrijven naar de categorieën van verblijfsrecreatie gebruik gemaakt van de website www.bijteun.nl. Bij gebrek aan betere databronnen wordt de verdeling op deze site aangehouden.

Aantallen verblijfsaccommodaties Bij Teun:

- Boerderijcamping 573
 - Bed&Breakfast 395
 - Huisjes/appartementen 551
 - Groepsaccommodatie 312
- Totaal: 1.831

N.B. Bij Teun geeft als totaal aantal verblijfsaccommodatie 1.204. Dit betekent dat van deze 1.204 locaties een deel meerdere vormen van verblijf aanbiedt. De verdeling naar vormen van verblijfsrecreatie wordt dan als in tabel 4.2.

Categorie	Verdeling in percentage in de tweemeting	Verdeling in percentage in de driemeting
Boerderijcamping	32%	31%
Bed&Breakfast	21%	22%
Huisjes/appartementen	30%	30%
Groepsaccommodaties	17%	17%

Tabel 4.2 Verdeling aantal bedrijven verblijfsrecreatie over de verschillende categorieën.

De interviews geven geen onderbouwing voor het eventueel wijzigen van bovenstaande methode. Eén van de geïnterviewde deskundigen geeft aan dat naar haar idee het aantal boerderijcampings afneemt, het aantal Bed&Breakfasts stabiel is, het aantal huisjes/appartementen toeneemt en het aantal groepsaccommodaties toeneemt. B&B Nederland geeft helaas geen zicht te hebben op het aantal Bed&Breakfasts in agrarische bedrijven. Ze kan alleen iets zeggen over het aantal Bed&Breakfasts in Nederland. Naar schatting ligt dat aantal rond de zesduizend. Wekelijks ontvangt Bedandbreakfast.nl nieuwe aanmeldingen, maar geregeld ook houdt een Bed&Breakfast er weer mee op. Naar haar ondervinding is het aantal Bed&Breakfasts in Nederland redelijk gestabiliseerd, al zal het eerder groeien dan dalen.

Prijzen, bezettingsgraad, seizoendagen en aantallen gasten

De prijs per persoon per nacht (p.p.p.n.) waarmee in de tweemeting is gerekend is een gemiddelde over heel Nederland. Internet-onderzoek voor de tweemeting gaf de volgende prijzenrange:

- Bedandbreakfast.nl: van €70 tot €100 per kamer; €35 tot € 50 p.p.p.n.
- Groepen.nl: van €850 tot €1700 (per accommodatie voor 24 personen); €35 tot €70 p.p.p.n.
- Vekabo.nl: van €5 tot €25 per plek (eenvoudige camping)

In de tweemeting is daarom gerekend met de volgende gemiddelde prijzen per nacht:

- Boerderijcamping (prijs per kampeerplaats voor vier personen): €18
- Bedandbreakfast (p.p.p.n.): €35
- Huisjes/appartementen (p.p.p.n.): €30
- Groepsaccommodaties (p.p.p.n.): €30

Voor de driemeting hebben deskundigen gereageerd op bovenstaande gemiddelde prijzen per nacht (er is dus niet opnieuw een uitgebreid internet-onderzoek gedaan; wel is een grove check gedaan, die liet zien dat bovenstaande prijzenrange nog grotendeels klopte). De deskundigen gaven aan dat de prijzen per persoon per nacht voor de driemeting iets omhoog konden in de berekeningen, met uitzondering van die van de boerderijcampings. Dit heeft te maken met een toename van het aantal luxe groepsaccommodaties die bestaan uit meerdere tweepersoonskamers, zodat deze ook als Bed&Breakfast verhuurd kunnen worden. Anderzijds geeft één van de deskundigen aan dat de jaaromzetten van groepsaccommodaties in de tweemeting al hoog waren ingeschat, en dat het daarom reëel is om de prijzen van groepsaccommodaties voor de driemeting in ieder geval niet te verhogen. B&B Nederland geeft aan dat het gevolg van de ontwikkeling naar luxere en exclusievere Bed&Breakfasts is dat de prijzen gemiddeld zijn gestegen (de gemiddelde prijs van een nacht inclusief ontbijt in een Bed&Breakfast ligt rond de €80 voor twee personen), maar dat er ook nog altijd zeer voordelige Bed&Breakfasts zijn.

Bovenstaande houdt in dat we voor de driemeting voor de categorie boerderijcampings de prijs stabiel houden op €18 (prijs per kampeerplaats voor 4 personen), de prijs voor een Bed&Breakfast per persoon per nacht ophogen van €35 naar €40, de prijs voor huisjes/appartementen ophogen van €30 naar €35 en die van groepsaccommodaties gelijk houden op €30.

Wat betreft het aantal seizoensdagen is voor Bed&Breakfasts waarschijnlijk van een te hoog aantal uitgegaan in de tweemeting (365). B&B Nederland gaat ervanuit dat de respondenten gemiddeld 327 dagen per jaar geopend zijn. Ze becijfert daarop de bedbezetting, wat neerkomt op een percentage van bijna 21% (de gewogen gemiddelde netto bedbezetting). Nederland zit daarmee ongeveer op het Europese gemiddelde (cijfers van 2009).

Jaaromzet per categorie verblijfsrecreatie

Bovenstaande en de opmerkingen van deskundigen in acht nemende komen we tot de volgende jaaromzet per bedrijf met verblijfsrecreatie:

Categorie	Prijzen driemeting	Bez. graad	Aantal personen	Seizoens -dagen	Jaaromzet tweemeting (€)	Jaaromzet driemeting (€)
Boerderijcamping	18*	30%	25**	210	28.350	28.350
B&B	40	40%	8	327	40.880	41.856
Huisjes/appartementen	35	40%	12	327	52.560	54.936
Groepsaccommodaties	30	35%	20	327	76.650	68.670

Tabel 4.3 Indicatie jaaromzet per bedrijf per categorie van verblijfstoerisme.

* Prijs per kampeerplaats voor 4 personen

** Aantal kampeerplaatsen

Globale navraag bij deskundigen heeft geen indicatie opgeleverd dat de bezettingsgraden gewijzigd zouden moeten worden. Voor de categorieën Bed&Breakfast, huisjes/ appartementen en groepsaccommodaties is het aantal seizoensdagen echter aangepast van 365 naar 327 (voor campings werd al uitgegaan van 210 seizoensdagen). Het is immers aannemelijk dat deze accommodaties niet jaar rond open zijn en we hanteren zo hetzelfde uitgangspunt als B&B Nederland. De projectgroep heeft nog wel gediscussieerd over het feit dat nu we het aantal seizoensdagen veranderen, we de bezettingsgraad zouden moeten verhogen. We hebben er echter voor gekozen de bezettingsgraden stabiel te houden in verband met uitspraken van deskundigen over de toch al iets te hoog ingeschatte jaaromzet in de tweemeting bij groepsaccommodatie, de hevige concurrentie bij groepsaccommodaties (door bungalowparken) en het feit dat bungalows/huisjes het moeilijk hebben en veelal via vakantieveilingen worden geboekt, wat lage prijzen tot gevolg heeft. Om deze redenen hebben we ervoor gekozen de bezettingsgraden niet te verhogen.

Met betrekking tot Bed&Breakfasts hadden we bovendien een extra reden om de bezettingsgraad niet te verhogen. Uit omzetgegevens van B&B Nederland (onderzoek in 2009) blijkt namelijk dat de inkomsten uit een Bed&Breakfast doorgaans niet voldoende zijn om er een volledig jaarinkomen uit te halen. Het gaat meestal om een goede bijverdienste. Zo behaalde 63% van de Nederlandse Bed&Breakfasts in 2009 een omzet van minder dan €10.000. Een kwart van de accommodaties noteerde een jaaromzet tussen €5.000 en €10.000. De gemiddelde omzet van een Bed&Breakfast in Nederland bedroeg in 2009 ongeveer €13.195. Bij agrarische Bed&Breakfasts komen we nu op een gemiddelde jaaromzet van €41.856. Zouden we de bezettingsgraad verhogen, dan wordt dit verschil nog groter.

Overigens zijn er wel redenen om aan te nemen dat de gemiddelde jaaromzet van een agrarische Bed&Breakfast hoger is dan die van het landelijk gemiddelde. Het gemiddelde van B&B Nederland is gebaseerd op een mix van Bed&Breakfasts, zowel op het platteland als in de stad. Maar omdat er op een agrarisch bedrijf veel ruimte is, en ruimte dus geen belemmering vormt voor het aantal accommodaties, is het mogelijk om bij agrarische Bed&Breakfasts meerdere accommodaties tegelijkertijd te verhuren. Omdat de investeringen in Bed&Breakfasts op agrarische bedrijven waarschijnlijk hoger liggen dan de investeringen die Bed&Breakfasts in de stad moeten doen (in verband met herinrichting van vrijkomende gebouwen of nieuwbouw, terwijl het in de stad vaker gaat om het opnieuw inrichten van een gedeelte van een bestaande woning) en ondernemers over het algemeen alleen overgaan tot investeringen als er aan te verdienen valt, zullen agrarische Bed&Breakfasts gemiddeld een hogere jaaromzet hebben.

Een omissie in onze berekeningen is dat er geen rekening wordt gehouden met de trend dat steeds meer accommodaties flexibel worden ingericht (er zijn bijvoorbeeld steeds meer Bed&Breakfasts die in de weekenden worden verhuurd aan groepen). Dit zou gevolgen kunnen hebben voor het aantal personen waar we mee rekenen.

Totale omzet verblijfsrecreatie

De totale omzetschatting verblijfsrecreatie wordt als in tabel 4.4.

Categorie	Jaaromzet	Aantal bedrijven	Totaal (afgerond in € miljoen)
Boerderijcamping	28.350	518	14.7
B&B	41.856	367	15.4
Huisjes/appartementen	54.936	501	27.5
Groepsaccommodaties	68.670	284	19.5
Totaal		1.670	77.1

Tabel 4.4 Omzetschatting verblijfsrecreatie.

4.5 Omzet dagrecreatie

Om tot een omzetschatting dagrecreatie te komen zijn de onderstaande gegevens nodig:

- Aantal bedrijven per activiteit dagrecreatie
- Aantal bedrijven per activiteit
- Prijzen en aantal bezoekers op jaarbasis

Verdeling naar categorieën dagrecreatie

Meerdere geïnterviewden geven aan het lastig te vinden dat de tweemeting een groot aantal activiteiten onder de noemer 'dagrecreatie' indeelt. Eigenlijk zien zij alleen 'sport- en spelactiviteiten' in brede zin als 'dagrecreatie', eventueel inclusief verhuur als kano's en fietsen. Andere activiteiten zijn niet (alleen) gericht op recreatie maar (ook) op zakelijk gebruik, zoals vergaderfaciliteiten of horeca voor feesten en partijen. Ook hierin heeft een professionaliseringsslag plaatsgevonden. We hebben er echter toch voor gekozen om de indeling uit de tweemeting niet te wijzigen. Reden hiervoor is dat de keuzes in de tweemeting weloverwogen zijn gemaakt en omdat het houden aan een bestaande methodiek het vergelijken tussen verschillende jaren makkelijker maakt.

Bij de tweemeting is voor de verdeling van het aantal bedrijven naar de verschillende categorieën dagrecreatie gebruik gemaakt van de website www.bijteun.nl. Een nadeel is dat dagrecreatie over meerdere categorieën is verdeeld (en dat er dus niet makkelijk één cijfer kan worden achterhaald dat het aantal bedrijven weergeeft) maar deze site geeft een goede indruk van het aantal bedrijven dat een bepaalde activiteit aanbiedt. We hebben dezelfde berekening gehanteerd als in de tweemeting om de verschillende categorieën dagrecreatie te bepalen (de procentuele verdeling van het aantal bedrijven dat een bepaalde activiteit aanbiedt maal het totaal aantal bedrijven dagrecreatie uit de driemeting, gebaseerd op Bij Teun per 3-6-2014). De verdeling over de categorieën en het totaal aantal bedrijven is dan als in tabel 4.5.

Categorie	Verdeling in percentage	Aantal bedrijven
Sport en spel	20%	360
Verhuur recreatiegoederen	26%	468
Horeca	18%	324
Vergader/ontvangst	20%	360
Cursus/workshop	16%	288
Totaal		1.800

Tabel 4.5 Verdeling aantal bedrijven dagrecreatie over de verschillende categorieën.

Aantal bezoekers en prijzen op jaarbasis

Bij de tweemeting is gesteld dat de prijzen uit de éénmeting nog steeds actueel waren. Slechts de omzet van bedrijven met sport en spel is enigszins aangepast in verband met het wegblijven van bezoekers vanwege het slechte weer in de zomer van 2011. Het aantal bezoekers werd gesteld op 3.000 (in de éénmeting is uitgegaan van 4.000).

Uit globale navraag en na het overwegen van een aantal uitspraken van deskundigen hebben we besloten dat noch de bezoekersaantallen noch de prijzen die in de tweemeting zijn gehanteerd aangepast hoeven te worden voor de driemeting.

Vergaderarrangementen

Globale navraag in/en gesprekken met deskundigen leveren geen indicatie dat de omzet van bedrijven met vergaderarrangementen is veranderd. We gaan er daarom vanuit dat de prijzen en jaaromzetten in de driemeting gelijk kunnen zijn aan die in de tweemeting. Wel is het aantal bedrijven met tien gedaald, op basis van de procentuele verdeling per categorie (zie kopje 'Verdeling naar categorieën dagrecreatie'). Deze daling van tien bedrijven wordt gelijk verdeeld over de categorieën 'professionele bedrijven' en 'bedrijven met multifunctionele ruimte'. Onder 'professionele bedrijven' worden bedrijven geschaard die zich bijvoorbeeld hebben aangesloten bij het concept 'vergaderen á la carte' en/of die op hun website een apart onderdeel hebben voor vergaderen, waarop ook duidelijk is aangegeven welke ruimtes zij aanbieden en voor hoeveel personen. 'Bedrijven met multifunctionele ruimte' zijn bedrijven met een ruimte die af en toe als vergaderlocatie dient. De omzet wordt als in tabel 4.6.

	Prijs per arrangement (€)	Aantal arrangementen per jaar	Jaaromzet (€)	Aantal bedrijven	Totaal (miljoen €)
Professionele bedrijven	200	480*	96.000	95	9.1 (9.12)
Bedrijven met multifunctionele ruimte	100	48**	4.800	265	1.3 (1.27)
Totaal					10.4

Tabel 4.6 Berekening jaaromzet en totale omzet bedrijven met vergaderarrangementen driemeting.

* 40 arrangementen per maand maal 12 is 480 vergaderarrangementen voor professionele bedrijven.

** 4 arrangementen per maand maal 12 is 48 vergaderarrangementen voor bedrijven met een multifunctionele ruimte.

Jaaromzet per categorie dagrecreatie

Bovenstaande en de opmerkingen van deskundigen in acht nemende komen we tot de volgende jaaromzet per bedrijf met dagrecreatie:

Categorie	Prijs per persoon	Aantal bezoekers	Jaaromzet (€)
Sport en spel*			
<i>Los*</i>	13.50	1200	<i>16.200</i>
<i>Arrangement</i>	47.50	1600	<i>85.500</i>
<i>Totaal</i>			<i>101.700</i>
Verhuur recreatiegoederen	6.50	2500	16.250
Horeca	15.00	3000	45.000
Vergaderruimte**			
Workshop/creatief***	45.00	325	14.625

Tabel 4.7 Indicatie jaaromzet per categorie dagrecreatie driemeting

* We gaan er vanuit dat sport en spel bedrijven in 2013 3.000 bezoekers hadden met een 40 – 60 verdeling van bezoekers die een losse activiteit met consumptie doen en bezoekers die een arrangement boeken met meerdere activiteiten en eten.

** Zie kopje 'Vergaderarrangementen'.

*** Prijs per persoon. We gaan ervanuit dat er gedurende een periode van 3 maanden per jaar 2,5 workshop per week wordt gegeven voor gemiddeld 10 personen per workshop.

Totale omzet dagrecreatie

De totale omzetschatting dagrecreatie wordt voor de 3-meting als in tabel 4.8.

Activiteit	Jaaromzet	Aantal bedrijven driemeting	Totaal tweemeting (afgerond in € miljoen)	Totaal driemeting
Sport en spel	101.700	360 (20%)	38	37 (36.61)
Verhuur recreatiegoederen	16.250	468 (26%)	8	8 (7.6)
Horeca	45.000	324 (18%)	15	15 (14.58)
Vergader/ontvangst	10.4	360 (20%)	11	10 (10.4)
Cursus/workshop	14.625	288 (16%)	4	4 (4.21)
Totaal		1800	76	74

Tabel 4.8 Omzetschatting dagrecreatie.

4.6 Conclusie

Het aantal bedrijven dat aan verblijfsrecreatie doet is iets afgenomen ten opzichte van de tweemeting, namelijk van 1.730 naar 1.670. De totale omzet verblijfsrecreatie is eveneens afgenomen ten opzichte van

de tweemeting, namelijk van €80 miljoen naar €77.1 miljoen. De daling van het aantal bedrijven, de hevige concurrentie, de te hoge inschatting van de omzet in de tweemeting (in met name de categorie groepsaccommodaties) en het gevoel dat de recreatiesector toch ook enigszins de gevolgen van de economische crisis moet hebben gevoeld, onderschrijven deze omzetsdaling van €2.9 miljoen. Ook het aantal bedrijven dat aan dagrecreatie doet is iets afgenomen ten opzichte van de tweemeting, namelijk van 1.865 naar 1.800. De totale omzet dagrecreatie is eveneens afgenomen ten opzichte van de tweemeting, namelijk van €76 miljoen naar €74 miljoen. De daling van het aantal bedrijven, de hevige concurrentie, het feit dat de groei in allerlei activiteitenboerderijen wat voorbij is en het gevoel dat de recreatiesector toch ook enigszins de gevolgen van de economische crisis moet hebben gevoeld, onderschrijven deze omzetsdaling van €2 miljoen. De ontwikkeling van het aantal bedrijven en hun omzet ziet er daarmee als volgt uit:

	2007	2009	2011	2013
Aantal bedrijven verblijfsrecreatie	1.450	1.340	1.730	1.670
Omzet verblijfsrecreatie	42	55.5	80	77
Aantal bedrijven dagrecreatie	1.570	1.445	1.865	1.800
Omzet dagrecreatie	50	64.8	76	74
Totaal aantal recreatiebedrijven*	2.432	2.240	2.884	2.777
Omzet in € miljoen	92	121	156	151

Tabel 4.9 Omzet en aantal bedrijven agrotourisme 2007-2013.

* Het totaal aantal bedrijven is niet gelijk aan de optelsom van de bedrijven verblijf- en dagrecreatie, aangezien meerdere bedrijven zowel dag- als verblijfsrecreatie aanbieden.

5 Zorglandbouw

5.1 Aantal bedrijven

Het aantal zorgboerderijen dat voorkomt in de Landbouwtelling en in de database van de Federatie Landbouw & Zorg (voorheen Landbouw & Zorg in cijfers) loopt uiteen (zie tabel 5.1). Dit heeft te maken met de criteria die gehanteerd worden om te worden opgenomen in de databases en de meetmomenten (zie ook Roest et al., 2010).

	2009	2010	2011	2013
Landbouwtelling	707	865	931	874
Landbouw & Zorg in cijfers	1.088	1.127	1.150 – 2.000	-
Federatie L&Z				
<i>FLC gecertificeerd</i>	-	-	789	750
<i>Totaal (gecertificeerd + niet-gecertificeerd)</i>	1.088	-	1.345	1.502
Aangehouden in meting	870	-	1.050	1.100

Tabel 5.1 Aantal zorgboerderijen 2009-2013 (Bron: Landbouwtelling (mei 2013), Landbouw & zorg in cijfers (t/m 2011) en Federatie Landbouw en Zorg (einde jaren 2011 en 2013)).

Het aantal zorgboerderijen in de Landbouwtelling is na een sterke toename in de jaren 2010 en 2011 teruggelopen in 2013. De Landbouwtelling concludeert een teruggang met 60 tot 874 zorgboerderijen. Eén van de redenen hiervoor is dat er een kleine teruggang is in de kleinere zorgbedrijven die niet hebben gekozen voor professionalisering (bedrijven die het 'erbij doen') en die de nieuwe wettelijke veranderingen niet meer als uitdaging zien, en in bedrijven waarvan de gezinssamenstelling verandert (kinderen ondersteunen ouders niet meer, vreemde arbeid is te duur). Anderzijds wordt vermoed dat een aantal bedrijven zich niet heeft aangemeld als zorgboerderij in de Landbouwtelling in verband met de effecten van de Q-koorts. Bovendien geven andere geïnterviewden aan dat de terugloop van bedrijven gedekt wordt door de aangroei van nieuwe bedrijven. De conclusie hiervan is dat het aantal bedrijven in 2013 minimaal op het niveau van 2011 blijft.

Landbouw & Zorg in cijfers is overgenomen door de Federatie Landbouw & Zorg. De Federatie splitst in haar meting bedrijven die wel, en bedrijven die geen gecertificeerd kwaliteitssysteem hebben (zie ook tabel 5.1). In 2011 en 2012 werden bedrijven ook als gecertificeerd aangemerkt als ze met een systeem waren gestart en het binnen een jaar gereed zouden hebben. Vanaf 2013 zijn alleen nog bedrijven meegenomen die daadwerkelijk een goedgekeurd kwaliteitssysteem hebben. Dit verklaart een terugloop in gecertificeerde bedrijven in 2013 ten opzichte van 2011 (789 naar 750 bedrijven); in de praktijk wordt juist het afgelopen jaar een kleine groei geconstateerd in aantal gecertificeerde bedrijven, ondanks een aantal stoppers. De Federatie Landbouw en Zorg concludeert verder het volgende:

- De groep niet-gecertificeerde bedrijven (ongeveer 750 bedrijven) is divers, met onder andere:
 - o Kleine agrarische zorgbedrijven die zich niet verder ontwikkelen in verband met de veranderingen die voor de sector op stapel staan rond wetgeving en financiering (WMO: veel onzekerheid rond vergoedingen dagbesteding), in verband met structuurkenmerken (leeftijd en geen opvolging), of in verband met het kiezen voor een niet professionele strategie (we doen het er bij).

- Opgestarte bedrijven van particulieren die een heel beperkt agrarisch deel hebben (wel een IBN nummer, maar geen opgave in de Landbouwtelling). Deze zijn gericht op het aanbieden van kleinschalige zorg in een groene omgeving, zoals kunstateliers op een gewezen boerderij, in combinatie met enige zorg (de nieuwe wetgeving biedt hier mogelijkheden voor).
- De opstart van een zogenaamde zorgboerderij door instellingen (het gaat dan met name om de gebouwen en de ruimte eromheen), hoewel dit beperkt blijft. Ook zijn er juist instellingen die eigen zorgboerderijen afstoten of een samenwerkingsverband opzeggen vanwege financiering van de instelling zelf (en dus zelf dagopvang gaan regelen).
- De Federatie schat in dat er binnen de 750 niet-gecertificeerde bedrijven ongeveer 400 bedrijven (iets minder dan de helft) zijn met een 'echte', veelal kleine, agrarische tak. Voor het overige gaat het met name om de instroom van mensen zonder agrarisch bedrijf, mede door het economisch succes van zorgboerderijen in de afgelopen jaren.
- Per saldo groeit het aantal niet-gecertificeerde bedrijven van ongeveer 550 in 2011 naar 750 in 2013.

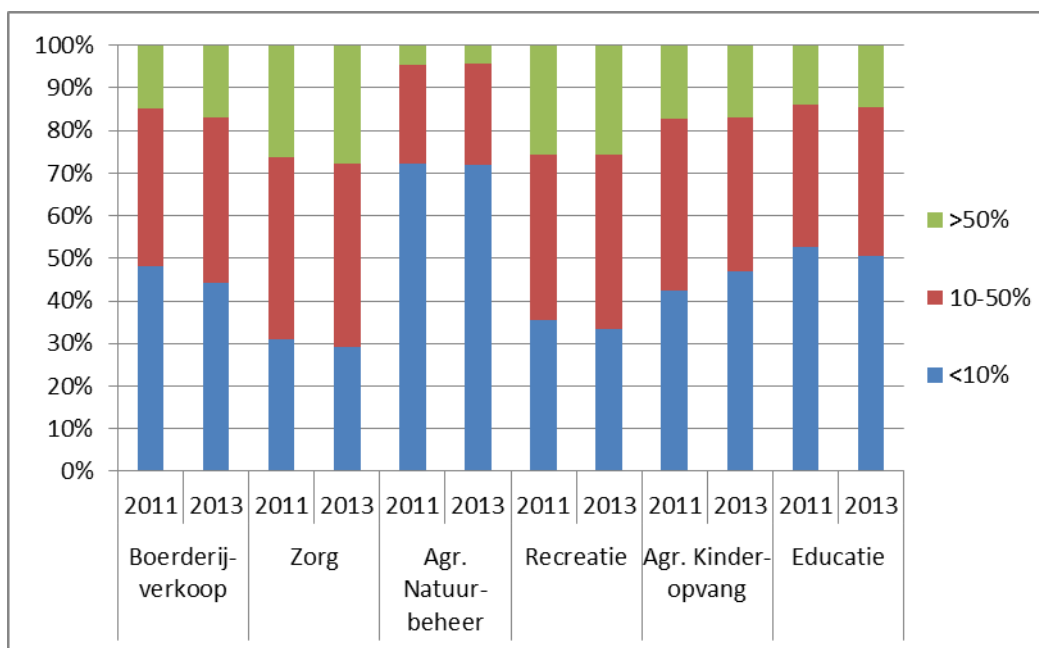
Op basis van bovenstaande zien we een lichte stijging in het aantal zorgboerderijen, tot tussen de 1.050 en 1.150 bedrijven. Voor de driemeting zijn we uitgegaan van 1.100 bedrijven. De lichte stijging komt vooral voor rekening van instromende niet-agrariërs met veelal een ondernemer of partner met zorgachtergrond die aangetrokken worden door het economisch succes van de zorglandbouw de afgelopen jaren

5.2 Omzet zorglandbouw

Om goed zicht te krijgen op de omzetontwikkeling zijn er meerdere interviews gehouden. Ook is rekening gehouden met de omzetontwikkelingen die naar voren komen uit jaarverslagen van coöperaties. Volgens de geïnterviewden heeft in 2012 en 2013 een verdere doorontwikkeling van de omzet plaatsgevonden. Meerdere bedrijven zijn nog fors doorgegroeid. Dit zijn niet alleen de bekende pioniers, maar veelal ook de stille groeiers die verrassende business modellen hebben opgezet. Deze groei is mede tot stand gekomen door verdere professionaliseringsslagen. Het gaat dan om een groei van de productie binnen de bestaande activiteit (meer cliënten, meer dagdelen) maar ook om nieuwe activiteiten (bijvoorbeeld naast dagzorg ook woonzorg, en soms ook door een tweede locatie op te richten). Bij woonzorg waren in 2012 en 2013 de tarieven nog goed. Zorgboerderijen waren in deze jaren ook een goed alternatief voor de dagbestedingscentra in steden (die zijn minder snel, hebben een loggere zorgorganisatie, en het aantal panden met ruimte is beperkt).

De omzetgroei zit, zeker in 2013, vooral bij Zorg in Natura (ZIN) via coöperaties, hoewel dit per eenheid een lager bedrag oplevert dan via een PGB. We zien overigens grote verschillen tussen regio's, doordat zorgkantoren en verzekeringsmaatschappijen verschillende afspraken hebben gemaakt. De verwachting over de ontwikkeling van de omzet uit PGB was eind 2011 veel somberder dan gerealiseerd is in de jaren 2012 en 2013. De financieringsvorm PGB is ook de afgelopen jaren dus sterk gebleven. Indicering via PGB is wel moeilijker geworden door de gestelde voorwaarden rond dagdelen.

30% van de zorgboerderijen geeft aan dat de opbrengsten uit zorg minder dan 10% van de totale opbrengsten zijn (zie figuur 5.1). Op bijna 30% van de bedrijven liggen de opbrengsten van de zorg op een hoger niveau dan de opbrengsten uit de agrarische productie (inclusief overige opbrengsten). Deze percentages verschillen nauwelijks van die in 2011. Er is dus geen sterke toename van de specialisatiegraad richting zorg op bestaande zorgboerderijen te constateren.

Figuur 5.1 Verdeling naar aandeel opbrengsten uit verbreding naar type verbreding 2011 en 2013. Bron: Landbouwtelling.

N.B. Een bedrijf kan maar bij één vorm van verbreding worden ingedeeld (in de volgende rangorde: agrarische kinderopvang, boerderij educatie, zorg, verkoop, recreatie en natuurbeheer).

Op basis van de beschikbare informatie gaan we uit van een toename van 15 tot 20% van de omzet van zorglandbouw in de afgelopen twee jaren (2012 en 2013). Rekening houdend met een lichte stijging in het aantal bedrijven en uitgaande van €80 miljoen omzet in 2011, ramen we een totale omzet voor 2013 van tussen de €90 en €100 miljoen. We houden een afgeronde omzet van €95 miljoen aan. De gemiddelde omzet per bedrijf (over alle 1.100 bedrijven) wordt geraamd tussen de €82.000 en €92.000. Bij een sectoromzet van €95 miljoen geldt een gemiddelde omzet van afgerond €87.000. De spreiding in omzet is echter groot, gezien de diversiteit in zorgbedrijven met betrekking tot de grootte van de zorgtak, de kwaliteit van ondernemerschap en professionaliteit.

5.3 Conclusie

Het aantal zorgboerderijen is tussen 2011 en 2013 met 50 gestegen tot 1.100. De lichte stijging komt vooral voor rekening van instromende niet-agrariërs met veelal een zorgachtergrond die aangetrokken worden door het economisch succes van de zorglandbouw de afgelopen jaren. De omzet is ten opzichte van 2011 gestegen met €15 miljoen tot €95 miljoen. Dit komt overeen met een gemiddelde omzet van afgerond ongeveer €87.000 per bedrijf. De spreiding in omzet is echter groot, gezien de diversiteit in zorgbedrijven. De ontwikkeling van het aantal bedrijven en de omzet over de jaren is weergegeven in tabel 5.2. De tabel laat zien dat zowel het aantal bedrijven als de omzet uit zorgactiviteiten sterk is toegenomen in de periode 2009-2013 (+50%).

Zorgboerderijen	2007	2009	2011	2013
Aantal bedrijven	756	870	1.050	1.100
Omzet in € miljoen	45	63	80	95

Tabel 5.2 Ontwikkelingen zorgboerderijen 2007-2013.

6 Agrarische kinderopvang

6.1 Aantal bedrijven

Uit de Landbouwtelling blijkt dat er tussen 2011 en 2013 sprake is van een kleine toename van 10 bedrijven, tot in totaal 219 bedrijven met kinderopvang¹³. Hiervan zijn er volgens inschattingen van geïnterviewden ongeveer 70 professioneel. Deze professionele bedrijven zijn kinderdagverblijven die werken met groepen met hulp van personeel, vergelijkbaar met reguliere kinderdagverblijven. Een groot deel hiervan, 45 in totaal, is lid van de Verenigde Agrarische Kinderopvang (VAK). De overige 25 bedrijven zijn geen lid of ex-lid van de VAK. Een overzicht van alle kinderdagverblijven aangesloten bij de VAK is te vinden op de website www.agrarischekinderopvang.nl. Van de overige bedrijven met kinderopvang (ongeveer twee derde deel), vallen de meeste waarschijnlijk onder de noemer gastouder.

In 2013 is de helft van alle agrarische kinderopvang gevestigd op een agrarisch bedrijf met melkvee (tabel 6.1). De toename van het aantal agrarische bedrijven met kinderopvang heeft tussen 2011 en 2013 plaatsgevonden bij de professionele kinderopvang (zie tabel 6.3).

	Akkerbouw	Melkvee	Overige graasdieren	Intensieve veehouderij	Overige landbouw	Glastuinbouw	Overige tuinbouw	Totaal
2009	8	25	16	9	5	0	1	64
2010	18	81	42	17	17	2	7	184
2011	21	92	53	16	17	1	9	209
2013	17	108	53	18	12	6	5	219

Tabel 6.1 Aantal bedrijven met agrarische kinderopvang per type agrarisch bedrijf, 2009-2013 (Bron: Landbouwtelling).

6.2 Omzet professionele kinderopvang

In de tweemeting is voor professionele kinderdagverblijven uitgegaan van:

- Een uurtarief van €6 per kindplaats
- 50 uur per week (5 dagen van 10 uur)
- 50 weken per jaar

Dit leidt tot een omzet van €15.000 per kindplaats. Uitgaande van gemiddeld 18 tot 20 kindplaatsen resulteert dit in een gemiddelde omzet van €270.000 tot €300.000.

Voor 2013 is het uurtarief verhoogd naar €7 per kindplaats op basis van informatie van de VAK. De overige uitgangspunten, zie hierboven opgesomd, zijn gelijk gebleven. We komen dan op een omzet van €17.500 per kindplaats. We gaan daarnaast nog steeds uit van een gemiddelde van 18 tot 20 kindplaatsen, hoewel bij nieuwbouw wordt uitgegaan van gemiddeld 20 kindplaatsen. We komen daarmee op een gemiddelde omzet van €315.000 tot €350.000, gemiddeld €332.500.

¹³ We verstaan onder kinderopvang een kinderdagverblijf, gastouderopvang of buitenschoolse opvang; in dit hoofdstuk houden we voor de leesbaarheid 'kinderopvang' aan.

Er zijn echter grote verschillen in de capaciteit (aantal kindplaatsen) van boerderijen met kinderopvang, en daarmee ook in de gemiddelde omzet. Tabel 6.2 deze toont de spreidingscijfers van een benchmark van de VAK, die gebaseerd zijn op tien deelnemers (2012). Terwijl de gemiddelde omzet (via het aanbieden van kinderopvang) van deze tien ondernemingen €322.000 is, zijn er zowel bedrijven met een omzet tussen de €100.000 en €200.000 als bedrijven met een omzet tussen de €400.000 en €500.000.

Omzetklasse	Aantal bedrijven
€0 - €100.000	0
€100.000 - €200.000	3
€200.000 - €300.000	2
€300.000 - €400.000	0
€400.000 - €500.000	5
€500.000 – en meer	0

Tabel 6.2 Omzet naar omzetklasse van deelnemers aan benchmark 2012 van de VAK (Bron: VAK).

In 2013 waren er 70 agrarische bedrijven met professionele kinderopvang. Hierbij zijn we voor alle bedrijven, zowel VAK als niet-VAK leden uitgegaan van dezelfde omzet, Dit leidt bij een gemiddelde omzet van €315.000 – €350.000 tot een totale omzet van €22.050.000 tot €24.500.000 (gemiddeld €23.275.000). Ten opzichte van de tweemeting is dit een stijging van gemiddeld €5 miljoen, door een stijging van het uurtarief (van €6 naar €7) en een toename in het aantal bedrijven (van 60 naar 70).

6.3 Omzet kleinschalige (overige) kinderopvang

Er is zeer weinig bekend over de omzet van de bijna 150 bedrijven die in de Landbouwtelling opgeven aan kinderopvang te doen maar die we niet tot de professionele bedrijven rekenen. Er is bovendien geen overkoepelende organisatie die informatie kan aanleveren. De bedrijven werken veelal volgens het principe/ de structuur van gastouders. Hoeveel kinderen gastouders op hun eigen woonadres mogen opvangen, hangt af van de leeftijd van de kinderen. Een gastouder mag maximaal 6 kinderen tot 13 jaar opvangen waarvan:

- Maximaal 5 kinderen tot 4 jaar
- Maximaal 4 kinderen tot 2 jaar
- Maximaal 2 kinderen tot 1 jaar

Dit maximum aantal kinderen is inclusief de eigen kinderen (tot 10 jaar) van de gastouder.

De tariefstelling bij gastouders is geschat met behulp van de website gastouderland (deze regelt de bemiddeling tussen vraagouders en gastouders). Omdat gastouderopvang opvang op maat is wordt er gewerkt met een uurtarief. Het uurtarief wordt door de gastouder bepaald. De richtlijn hiervoor is €4,50 tot €6,00 per uur. Informatie uit het Bedrijveninformatienet van het LEI geeft een uurtarief van €5 per uur. Voor 2013 zijn we uitgegaan van de volgende getallen:

- Per kindplaats een uurtarief van €5
- 30 uur per week (3 dagen à 10 uur per dag)
- 40 tot 50 weken per jaar

Hiermee komen we op een omzet van €6.000 - €7.500 per kindplaats (gemiddeld €6.750). Uitgaande van gemiddeld 2 à 3 volledig bezette kindplaatsen komen we op:

- Gemiddelde omzet bij 2 kindplaatsen: €13.500
- Gemiddelde omzet bij 3 kindplaatsen: €20.250

We gaan uit van 149 bedrijven die aan kleinschalige kinderopvang doen (zie tabel 6.3: 219 bedrijven waarvan 70 professioneel). We komen dan op een gemiddelde omzet van ongeveer €2,5 miljoen (149 bedrijven maal €13.500 = €2.011.500 en 149 maal €20.250 euro = €3.017.250, hier dan het gemiddelde van).

In 2011 lag de omzet op €1,5 miljoen tot €2 miljoen. We zijn toen uitgegaan van hetzelfde aantal bedrijven en een gemiddelde omzet van €10.000 per bedrijf. Volgens deskundigen was toentertijd de opvang via gastouders nog in ontwikkeling en is er daarom een voorzichtige schatting aangehouden.

6.4 Conclusie

Voor 2013 wordt de informatie van de VAK aangevuld met recente cijfers uit de benchmark. We hebben gerekend met 70 professionele agrarische kinderdagverblijven met een gemiddelde omzet van €330.000 = €23 miljoen op professionele bedrijven (marge €22 tot €24 miljoen). Ten opzichte van 2011 is dit een omzettoename van 25 tot 30% op professionele bedrijven. Dit is een gevolg van meer bedrijven en hogere tarieven.

Voor de overige 149 bedrijven is gerekend met een gemiddelde omzet van €16.500, wat resulteert in een totaalbedrag van €2,5 miljoen voor deze groep (range €2 tot €3 miljoen). Dit is dus een toename van €500.000 tot €1 miljoen. Deze omzetsijging is het gevolg van een hogere bezettingsgraad binnen in veel gevallen een gastouderformule. Hierdoor komt de totale omzet voor agrarische kinderopvang uit op €26 miljoen met een onzekerheidsmarge van €2 miljoen (€24 tot €28 miljoen euro).

Tabel 6.3 geeft een overzicht van de ontwikkeling in het aantal bedrijven en de omzet over de periode 2007-2013.

	2007	2009	2011	2013
Totaal aantal bedrijven	20	64	209	219
<i>Professioneel</i>	10	-	60	70
<i>Overig</i>	-	-	149	149
Omzetraming* (€ miljoen)				
<i>Professioneel</i>	2	14	18 (17-19)	23 (22-24)
<i>Overig</i>	-	-	1,5 tot 2	2 tot 3
Omzet in € miljoen	4	14 (13 tot 16)	20 (18-22)	26 (24-28)

Tabel 6.3 Ontwikkeling (omzet en aantal) agrarische kinderopvang, gesplitst naar grote en kleine bedrijven 2007-2013.

* Vanaf 2011 inclusief gastoudergezinnen e.d.

7 Boerderijeducatie

7.1 Aantal bedrijven

Boerderijeducatie is na 2009 als multifunctionele activiteit opgenomen in de Landbouwtelling. In 2013 hebben 798 bedrijven in de Landbouwtelling opgegeven dat ze aan educatieactiviteiten doen. Dit aantal is nagenoeg gelijk aan 2011; 791 bedrijven. Geraadpleegde experts geven aan dat dit aantal en de ontwikkeling ten opzichte van 2011 een reëel beeld geeft. Daarom wordt in de driemeting uitgegaan van 800 agrarische bedrijven die enige vorm van boerderijeducatie aanbieden.

7.2 Omzet educatieboerderijen

Naar schatting zijn er eind 2013 in Nederland - binnen de groep van 800 agrarische bedrijven die boerderijeducatie aanbieden – waaronder 200 agrarische bedrijven die een professionele vorm van boerderijeducatie aanbieden. Onder professionele educatieve bedrijven vallen bedrijven die minimaal 30 groepen ontvangen op jaarlijkse basis.¹⁴ Professionele bedrijven werken over het algemeen met kwaliteitssystemen en zijn vaak aangesloten bij samenwerkingsverbanden. Ten opzichte van 2011 is dit aantal professionele bedrijven stabiel. De overige educatieboerderijen ontvangen minder dan 30 groepen per jaar. Dit zijn veelal bezoekboerderijen die voldoen aan minimaal de wettelijke eisen (zie ook tabel 7.1); in de rest van dit hoofdstuk refereren we naar deze bedrijven als 'bezoekboerderijen'.

	2007	2009	2011	2013
Aantal educatieboerderijen	500	500	800	800
<i>Waarvan professionele bedrijven</i>	150	160	200	200

Tabel 7.1 Aantal educatiebedrijven en professionele educatiebedrijven 2007-2013 (Bronnen: Landbouwtelling, experts, Kijk op multifunctionele landbouw, onderdeel Omzet en Impact 2010).

Overigens zijn anno 2014 circa 250 boerderijen aangesloten bij het platform 'Met de klas de boer op'¹⁵ (binnen dit aantal vallen zowel professionele bedrijven als bezoekboerderijen). Dit is een initiatief van het Platform Boerderijeducatie waaraan een groot aantal provinciale en regionale initiatieven zijn verbonden.

Volgens Albers (2011) wordt voor excursies van een dagdeel gemiddeld een prijs tussen €100 en €150 gehanteerd (zie tabel 7.2). Volgens Stichting Educatief Platteland zijn de meest voorkomende activiteiten een excursie van een dagdeel of een excursie van een hele dag. Zowel bij de éénmeting als bij de tweemeting is met een gemiddeld bedrag van €125 per dagdeel gerekend. Recente cijfers (beschikbaar op de website www.metdeklasjeboerop.nl) laten zien dat de gehanteerde prijs voor een dagdeelexcursie per groep nog steeds rond de €125 liggen. Daarom hebben we besloten om ook in de driemeting te rekenen met dit tarief. Geraadpleegde experts geven overigens aan dat de tarieven onder druk staan. De genoemde €125 wordt daarom als maximaal bedrag gezien; er zijn bijvoorbeeld al bedrijven die dagdeelexcursies aanbieden voor minder dan €100.

¹⁴ Analyserapport Boerderijeducatie, Vrinden van het platteland, 2006

¹⁵ www.metdeklasjeboerop.nl

Enkele voorbeelden van gehanteerde tarieven:

- Boerderij-educatie Rivierenland rekent met een 2-uurs les van €125 en een 4-uurs les van €225
- Boerderij in de kijker rekent €125 per les
- Klasseboeren rekenen €120 voor een boerderijbezoek per klas van maximaal 30 personen (extra leerlingen €1 extra)

Dagdeel excursie (1½ tot 2½ uur)	€100 - €150
Dagexcursie (ruim vijf uur)	€350 - €450
Boerderijweek	€50 - €80 per persoon voor 4 nachten
Logeren op de boerderij	€150 - €200 per twee kinderen
Boerderijschool	€4.000 bij 20 dagdelen
Schooltuin op de boerderij	€100 per kind

Tabel 7.2 Activiteiten en prijzen van educatie op agrarische bedrijven (2011) (Bron: Albers, 2011).

Vanuit scholen is er een terugval in het aantal aanmeldingen, omdat nu een eigen bijdrage wordt gevraagd. Toch merken professionele bedrijven hier minder van; het geldt met name voor de bezoekboerderijen - bedrijven die een beperkt aantal groepen ontvangen. De uitgangspunten voor de omzetsberekening van 2013, ten opzichte van 2011, zijn daarom:

- Het aantal educatieboerderijen is gelijk gebleven
- De gemiddelde prijs per groep is hetzelfde gebleven (gemiddeld €125)
- Het gemiddelde aantal groepen per bedrijf is licht afgenomen: een dalende trend

Ervan uitgaande dat er relatief meer bedrijven zijn met een beperkt aantal ontvangen groepen, kan de groep bezoekboerderijen specifieker worden onderverdeeld naar het aantal ontvangen groepen (tabel 7.3).

Sommige professionele bedrijven ontvangen 60 groepen op jaarbasis, maar dit lijkt het maximum voor 2013. Een bezoekboerderij ontvangt tussen de 5 en 30 groepen op jaarbasis. Ten opzichte van 2011 is er voor de driemeting daarom gerekend met een groter aantal bedrijven dat minder dan 10 groepen ontvangt (350 in plaats van 300). Uitgaande van bovenstaande uitgangspunten ligt de omzet volgens geïnterviewden voor een professioneel bedrijf tussen de €3.750 (bij 30 groepen) en €7.500 (bij 60 groepen). Gemiddeld komt de totale omzet uit boerderijeducatie uit op ongeveer €2 miljoen.

	Aantal bedrijven		Omzet (€/bedrijf/jaar)		Omzet totaal (€)
	Onderkant	Bovenkant	Onderkant	Bovenkant	
Professionele educatieboerderijen	200	3750	7500	750.000	1.500.000
Bezoekboerderijen					
5-10 groepen	350	625	1250	218.750	437.500
10-20 groepen	125	1250	2500	156.250	312.500
20-30 groepen	125	2500	3750	312.500	468.750
Totaal	800			1.437.500	2.718.750
Omzet in € miljoen					2.078.125

Tabel 7.3 Omzetschatting boerderijeducatie.

7.3 Conclusie

De omzet van boerderijeducatie is tussen 2011 en 2013 licht gedaald van €2,15 tot €2 miljoen, door een afname van het aantal groepen dat educatieboerderijen bezoekt. De bezuinigingen op schoolbudgetten zijn de belangrijkste reden. De prijs die voor een boerderijbezoek betaald werd, is de laatste jaren gelijk gebleven, maar staat wel onder druk. Het totaal aantal educatieboerderijen is met 800 in 2013 gelijk aan 2011. De omzet van een professioneel educatiebedrijf varieert in 2013 tussen gemiddeld €3.750 en €7.500. In tabel 7.4 staat een overzicht van de ontwikkeling in het aantal bedrijven en de omzet over de periode 2007-2013.

	2007	2009	2011	2013
Aantal educatieboerderijen	500	500	800	800
<i>Waarvan professionele bedrijven</i>	150	160	200	200
Omzet in € miljoen	1,5	1,7	2,2	2,0

Tabel 7.4 Omzet en aantal bedrijven met educatie 2007-2013.

8 Agrarisch natuurbeheer

8.1 Areaal

Agrarisch natuurbeheer (exclusief ganzen)

Het areaal agrarisch natuurbeheer dat onder de (vervallen) nationale taakstelling¹⁶ viel, is gedaald van 63.800 hectare in 1999 tot 57.800 hectare in 2013 (zie tabel 8.1, totaal van weidevogel- en overig beheer). Na een daling in de periode tot 2010 met circa 10.000 hectare, is de laatste drie jaar het areaal weer toegenomen. Voor de tijdelijke daling zijn verschillende oorzaken genoemd, die enerzijds te maken hebben met de regelgeving en anderzijds met de bedrijfsvoering. Tot de eerste horen veranderingen in de regelgeving, het aanbieden van minder 'lichte' pakketten (zoals nestbescherming), komst van de nieuwe subsidieregeling (SNL) en een teveel aan bureaucratie. Bij de bedrijfsvoering gaat het om problemen met beheer (zoals onkruid), inpassing in de bedrijfsvoering (van 'zwaardere' pakketten), hoogte van de vergoeding ten opzichte van de landbouwkundige opbrengst, verkoop van grond met beheersovereenkomsten en bedrijfsbeëindiging (DR, 2010; Berkhout en Van Bruchem, 2010; PBL, 2012).

Type beheer	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Weidevogel	32.955	31.651	30.129	34.253	35.416	40.036	39.383
Overig beheer	26.590	24.621	23.777	20.858	19.699	18.759	18.422
<i>Subtotaal</i>	<i>59.545</i>	<i>56.272</i>	<i>53.906</i>	<i>55.111</i>	<i>55.115</i>	<i>58.795</i>	<i>57.805</i>
Landschap	7.604	7.771	7.868	7.799	7.589	7.716	7.429
Totaal	67.149	64.043	61.774	62.910	62.704	66.511	65.234

Tabel 8.1 Netto areaal (hectare) agrarisch natuurbeheer, 2007-2013 (Bron: IPO diverse jaargangen, gegevens RVO).

Het weidevogelareaal - de belangrijkste vorm van agrarisch natuurbeheer - is tussen 2007 en 2013 met circa 6.400 hectare toegenomen tot ruim 39.000 hectare (zie tabel 8.1), wat neerkomt op 60% van het totaal areaal agrarisch natuurbeheer (inclusief landschapsbeheer). Het weidevogelbeheer dat onder het SNL wordt afgesloten, vindt uitsluitend in collectief verband plaats, veelal onder de vlag van een agrarische natuurvereniging. Momenteel wordt vrijwel het gehele (meer dan 90%) areaal weidevogelbeheer collectief beheerd. Van het totale areaal agrarisch natuurbeheer (exclusief landschapsbeheer) geldt dat naar schatting voor circa 67%. Het areaal overig agrarisch beheer - in hoofdzaak botanisch beheer - is tussen 2007 en 2013 met ruim 8.000 hectare gedaald; het landschapsareaal is in deze periode vrijwel niet veranderd.

De arealen weidevogelbeheer die in tabel 8.1 staan, zijn zogenaamde 'netto' hectares. De reden is dat de maatregelen voor weidevogelbeheer die betrekking hebben op vluchtheuvels of nestbescherming, slechts op een klein deel van het areaal uitgevoerd hoeven te worden, maar dat de hele oppervlakte echter in principe wel beschikbaar moet zijn. Het bruto areaal weidevogelbeheer bedroeg in 2013 ruim 100.000

¹⁶ Tot vorig jaar was het streven van de overheid rond 2018 een areaal van 118.000 hectare landbouwgrond onder agrarisch natuurbeheer te brengen, waarvan 97.700 hectare in de Ecologische Hoofdstructuur. De hectaredoelstelling voor het agrarisch natuurbeheer is met het afsluiten van het Natuurpact in het najaar van 2013 vervallen, maar het instrument 'agrarisch natuurbeheer' is wel gehandhaafd.

hectare. Ook bij de landschapspakketten wordt een omrekenfactor gebruikt, in dit geval om pakketten die worden vergoed in meter of stuks uit te drukken in hectare.

Ganzen

Het huidige ganzenopvangbeleid houdt in dat in speciaal aangewezen opvanggebieden - de ganzenfoerageergebieden - ganzen met rust worden gelaten, maar daarbuiten actief worden verjaagd. Hiervoor is circa 80.000 hectare aangewezen, waarvan 65.000 op landbouwgrond. Boeren met grond in deze opvanggebieden kunnen, op vrijwillige basis, overeenkomsten afsluiten om de ganzen op te vangen en ontvangen daarvoor een vaste en een variabele beheervergoeding. In het seizoen 2005/2006 konden voor het eerst (eenjarige) opvangpakketten worden afgesloten via een regeling van het Faunafonds. In totaal zijn toen op een areaal van 53.000 hectare overeenkomsten aangegaan. In 2006/2007 zijn de pakketten opgenomen in de PSAN met een contractduur van een jaar of met een binnen PSAN gebruikelijke contractduur van zes jaar. In totaal is dat seizoen voor ongeveer 60.000 hectare pakketten afgesloten. Vanaf seizoen 2007/2008 zijn alleen nog zesjarige overeenkomsten mogelijk. In 2007/2008 viel het areaal waarvoor een ganzenpakket werd afgesloten terug tot 29.000 hectare, door de maximumschadevergoeding en onduidelijkheden over de roulatiemogelijkheden in gewassen en de flexibiliteit van de in te zetten hectares per seizoen. De verbeteringen in de pakketten hebben geleid tot een forse stijging van het areaal (van der Zee et al., 2009); in 2008/2009 zijn op 45.500 hectare ganzenpakketten afgesloten. Daarna is het areaal gestabiliseerd op 47.000 à 48.000 hectare (zie tabel 8.2). De PSAN- en SN-pakketten voor ganzenopvang mogen samenvallen met die voor weidevogelbeheer. In de afgelopen twee seizoenen bedroeg de overlap ongeveer 14.000 hectare, en het areaal zonder overlap circa 33.000 hectare (zie tabel 8.2).

	2006/'07	2007/'08	2008/'09	2009/'10	2010/'11	2011/'12	2012/'13
Areaal	60.000	29.700	45.500	48.100	48.307	47.900	46.877
Zonder overlap *	-	-	-	-	-	33.503	32.846

Tabel 8.2 Areaal (hectare) beheer ganzen 2007-2013 (Bron: RVO).

* Zonder overlap met overig agrarisch natuurbeheer.

8.2 Uitgaven

Agrarisch natuurbeheer (exclusief ganzen)

In de periode 2000-2013 is jaarlijks circa €56 miljoen uitgegeven aan het agrarisch natuurbeheer (inclusief landschap en exclusief ganzen, zie tabel 8.3). Alleen in 2012 lagen de uitgaven wat hoger (€59 miljoen). De grootste uitgavenpost is het overig beheer met een aandeel in 2013 van bijna de helft. Het aandeel in het areaal van dit beheer is veel lager, maar de tarieven per hectare zijn veel hoger, wat alles te maken heeft met de zwaarte van de beperkingen in het landbouwkundig gebruik. Overigens lopen de jaarlijkse betalingen niet synchroon met het jaarlijkse beheer, omdat de betalingen wat later plaatsvinden en de verrekeningen achteraf, zoals terugvorderingen en sancties. De toeslagen bestaan uit een toeslag voor de weidevogels (ruige mest) en een probleemgebiedenvergoeding die in combinatie met een beheerpakket wordt verstrekt.

Type beheer	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Weidevogel	18,1	17,8	17,9	17,2	20,0	19,7	20,7
Overig beheer	25,2	26,1	25,8	28,2	27,2	30,6	26,5
Toeslagen	6,6	6,3	5,9	6,1	3,2	2,6	3,2
<i>Subtotaal</i>	<i>49,9</i>	<i>50,2</i>	<i>49,6</i>	<i>51,5</i>	<i>50,4</i>	<i>52,9</i>	<i>50,3</i>
Landschap	6,0	5,5	6,3	5,3	6,3	6,0	5,9
Totaal	56,0	55,9	55,9	56,8	56,6	58,9	56,2

Tabel 8.3 Uitgaven (€ miljoen) agrarisch natuurbeheer 2007-2013 (Bron: RVO).

Gezanten

Boeren ontvangen voor het beheer van ganzen binnen de opvanggebieden op basis van speciale beheerpakketten naast een vaste, een variabele vergoeding die afhankelijk is van de mate van inkomstenderving. Deze wordt getaxeerd door het Faunafonds. De jaarlijkse uitgaven voor deze vorm van ganzenbeheer zijn gestegen van €10 miljoen in het seizoen 2006/2007 tot €14 miljoen in het afgelopen seizoen (zie tabel 8.4). Boeren binnen de opvanggebieden die niet deelnemen krijgen de ganzenschade na taxatie via het Faunafonds vergoed. Buiten de opvanggebieden kunnen boeren ook een schadevergoeding bij het Faunafonds aanvragen, mits ze aantoonbare inspanningen hebben gedaan om schade te voorkomen. De vergoedingen via het Faunafonds zijn gestegen van bijna €6 miljoen in 2006/2007 tot bijna €12 miljoen in het seizoen 2012/2013 (zie tabel 8.4). De vergoedingen van het Faunafonds buiten de beheerpakketten, blijven buiten de omzetrekening van agrarisch natuurbeheer, in tegenstelling tot de eerdere metingen (zie paragraaf 2.7).

	2006/'07	2007/'08	2008/'09	2009/'10	2010/'11	2011/'12	2012/'13
Beheerpakket	10,2	5,5	8,8	-	10,7	13,5	14,0
<i>Vast</i>	-	3,4	5,9	-	7,3	12,2	-
<i>Variabel</i>	-	2,1	2,9	-	3,4	1,3	-

Tabel 8.4 Uitgaven (€ miljoen) agrarisch natuurbeheer 2007-2013 (Bron: Faunafonds en RVO).

Totale uitgaven

De totale uitgaven voor het agrarisch natuurbeheer - inclusief vergoedingen voor agrarisch landschapsbeheer en ganzenbeheer via beheerpakketten - zijn gestegen van bijna €66 miljoen in 2007 tot €70 miljoen in 2013. De stijging met €4 miljoen komt geheel voor rekening van de vergoedingen voor ganzen. Deze zijn nu goed voor 20% van de uitgaven tegen 15% in 2007.

8.3 Deelnemers en opbrengst

Aantal deelnemers volgens de Landbouwtelling

Het aantal agrarische bedrijven met agrarisch natuurbeheer fluctueert volgens de Landbouwtelling nogal. In de periode 2008-2011 gaat het om de volgende aantallen (afgerond): 5.200, 5.800, 7.900 en 8.300. In 2012 is de vraag niet gesteld, maar hij kwam terug in 2013. In dit jaar is op 7.400 bedrijven bevestigend geantwoord op de vraag naar de aanwezigheid van agrarisch natuurbeheer. Uit de informatie die voor de nulmeting in 2009 is verzameld, blijkt dat het werkelijk aantal bedrijven nogal wat hoger ligt. Een schatting van dat aantal komt hierna aan de orde. Mede daarom is het weinig zinvol om de verschillen tussen de jaren proberen te verklaren.

Raming totaal aantal deelnemers

Voor een raming van het totaal aantal deelnemende bedrijven aan agrarisch natuurbeheer combineren we de gegevens van de Landbouwtelling en het informatienet, omdat de Landbouwtelling alleen geen goed beeld geeft (zie paragraaf 2.7). Het waarnemingsveld van het informatienet bestaat uit de bedrijven met meer dan €25.000 Standaardopbrengst (SO). Het verschil in deelname van deze groep bedrijven met agrarisch natuurbeheer tussen het informatienet en de Landbouwtelling is vervolgens gebruikt om de deelname van de bedrijven met minder dan €25.000 SO volgens de Landbouwtelling bij te stellen (zie tabel 8.5 (5)).

Het totaal aantal bedrijven met agrarisch natuurbeheer wordt op deze manier geraamd op 12.500 in 2013, tegen 15.300 in 2008. Dat komt neer op een afname van 18%, tegen 10% voor alle bedrijven. De grotere daling van het aantal bedrijven met agrarisch natuurbeheer kan te maken hebben met de veranderingen in regelgeving (zoals het aanbieden van minder lichte pakketten) en met de inpasbaarheid van het beheer in de bedrijfsvoering (zie ook paragraaf 8.1).

	2008	2009	2010	2011	2013 *
Bedrijven > €25.000 SO					
<i>% met natuurbeheer informatienet (1)</i>	23,8	23,0	22,0	20,1	21,2
<i>% met natuurbeheer Landbouwtelling (2)</i>	8,2	9,2	12,5	13,3	12,6
<i>Verhouding (3=1/2)</i>	2,9	2,5	1,8	1,5	1,7
Bedrijven < €25.000 SO					
<i>% met natuurbeheer Landbouwtelling (4)</i>	3,7	4,4	6,7	7,7	6,4
<i>% met natuurbeheer bijgesteld (5=3x4)</i>	10,7	11,0	12,1	11,6	10,9
Aantal bedrijven met natuurbeheer					
< €25.000 SO	2.200	2.200	2.400	2.300	2.000
> €25.000 SO	13.100	12.300	11.500	10.200	10.500
Totaal	15.300	14.500	13.900	12.500	12.500

Tabel 8.5 Raming aantal bedrijven met agrarisch natuurbeheer 2008-2013 (Bron: Landbouwtelling, LEI-Informatienet).

* Informatienet 2012, Landbouwtelling 2013.

Deelnemers en opbrengst volgens informatienet

De deelname aan het agrarisch natuurbeheer is iets teruggelopen, van 24% in 2007 tot 21% in 2012 (zie tabel 8.6). Dat is het gevolg van de afname onder de melkveebedrijven: van 39% in 2007 tot 31% in 2012. Wel blijven de melkveebedrijven met een aandeel van 50% het belangrijkste bedrijfstype onder de bedrijven met natuurbeheer. Op de akkerbouwbedrijven is de deelname gestegen van bijna een vijfde in 2007 tot ruim een kwart in 2012. Van de bedrijven met natuurbeheer behoort nu bijna een vijfde tot de akkerbouw.

De opbrengst uit natuurbeheer lag in 2012 op gemiddeld €5.400 per bedrijf; voor de melkveebedrijven was dat €5.000 en voor akkerbouwbedrijven €9.100 per bedrijf (zie tabel 8.6). De opbrengsten lopen overigens sterk uiteen, van paar honderd tot tienduizenden euro's per bedrijf.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Aantal bedrijven, alle						
<i>Populatie</i>	51.945	50.386	48.853	52.174	50.344	48.659
<i>Met natuurbeheer in steekproef</i>	194	193	206	221	203	198
<i>Met natuurbeheer in populatie</i>	12.345	11.969	11.246	11.501	10.102	10.296
<i>In %</i>	24	24	23	22	20	21
Vergoedingen per bedrijf (€)						
<i>Alle</i>	5.872	5.165	5.135	5.962	6.452	5.404
<i>Melkvee</i>	5.087	5.406	6.221	6.401	6.523	5.019
<i>Akkerbouw</i>	6.306	7.902	6.029	8.666	9.343	9.112

Tabel 8.6 Aantal bedrijven en vergoedingen agrarisch natuurbeheer 2007-2012 (Bron: LEI-Informatienet).

8.4 Conclusie

De totale omzet voor het agrarisch natuurbeheer is in 2013 geraamd op €75 miljoen (zie tabel 8.7), €4 miljoen (6%) meer dan in 2007. Deze stijging komt geheel op naam van de uitgaven aan ganzen. De vergoedingen voor ganzen vinden plaats via beheerpakketten. Het aandeel van de 'ganzen' in de totale omzetraming is opgelopen van 15% in 2007 tot 20% in 2013.

De uitgaven aan het overig agrarisch natuurbeheer (zoals weidevogels en botanisch beheer) zijn in de periode 2007-2013 vrijwel gelijk gebleven. Overigens is de omzet voor het onderdeel natuurbeheer – dat is beheer van grond met een natuurbestemming (zoals bos en heide) – min of meer een aanname. Voor de meting in 2009 kon gebruik worden gemaakt van een op onderzoek gebaseerde raming. Dat bedrag van €5 miljoen is aangehouden voor de gehele periode waarbij dus een correctie is gemaakt op de eerdere metingen. Dit bedrag komt overeen met ruim een tiende van de totale uitgaven voor het beheer van natuur in 2013 (circa €40 miljoen) op basis van de PSN en SNL (natuurdeel).

Het aantal agrarische bedrijven met opbrengsten uit agrarisch natuurbeheer wordt geschat op 12.500 in 2013, een afname van bijna een vijfde ten opzichte van 2007/2008 en gelijk aan 2011.

	2007	2009	2011	2013
Omzet in € miljoen				
<i>Agrarisch natuurbeheer (excl. ganzen)</i>	56,0	55,9	56,6	56,2
<i>Ganzen</i>	10,2	8,8	10,7	14,0
<i>Natuurbeheer</i>	5,0	5,0	5,0	5,0
Totaal	71,2	69,7	72,3	75,2
Totaal aantal bedrijven*	15.300	14.500	12.500	12.500

Tabel 8.7 Raming omzet en aantal bedrijven agrarisch natuurbeheer 2007-2013.

* Aantal bedrijven in 2007 is op basis cijfers van 2008; aantal bedrijven in 2013 is geschat op basis van informatie van 2012 en Landbouwtelling 2013.

Bronnen

- Albers, J. (2011). 'Boerderijeducatie in soorten en maten'. Stichting Educatief Platteland.
- Alebeek, F.A.N. van, R.T. Ferwerda, D. de Jong en B.G. Spliethoff (2013). 'Multifunctionele landbouw, publieksactiviteiten en dierziekten; kan bedrijfssplitsing de gevolgen beperken?' Lelystad: PPO - AGV, (PPO publicatie 554) - 28 p.
- Berkhout, P. en C. van Bruchem (red.) (2010). Landbouw-Economisch Bericht 2010. LEI-rapport 2010-013. LEI Wageningen UR, Den Haag.
- DR (Dienst Regelingen) (2010). 'Jaarrapportage 2009 Programma Beheer'. Dienst Regelingen, Roermond.
- Faunafonds (2014). 'Jaarverslag 2013'. Utrecht.
- Graaf, I. van der, M. van Boxtel en J. Bakker (geen datum). Trends in directe verkoop Biologisch 2012. Zeist: Bionext.
- Haaster-de Winter, M.A. van, A. Ruissen, J.W. van der Schans, M.W.C. Dijkshoorn-Dekker, M.P. Vijn, M.A. Schoutsen en J.E. Jansma (2013). 'Producten van de boerderij in de stad. Mogelijkheden voor afhaalpunten voor lokale producten'. Den Haag: Lei Wageningen UR [LEI 13-057].
- Haaster-de Winter, M.A. van en M.P. Vijn (2013). 'Plattelandstoerisme in Nederland: een markt met potentie!' Lelystad: PPO - AGV, (PPO publicatie 582) - 21 p.
- IPO (Interprovinciaal Overleg). 'Natuurmeting op Kaart'. Diverse jaren.
- Jong, D. de, G. Migchels, J.J. Poelarends, M.A. Schoutsen, M.P. Vijn, R.T. Ferwerda-van Zonneveld en A.J. Visser (2013). 'Kenniss-, Innovatie- en Ambitieagenda Multifunctionele Landbouw'. Lelystad: PPO – AGV.
- Meulen, H.A.B. van der et al., (2014). 'Kijk op multifunctionele landbouw; omzet- en impact 2007-2013'. Publicatie LEI 14-088, LEI-Wageningen UR, Den Haag, (edepot/wur.nl/317952).
- Meulen, H. van der, A. van den Ham, G. Venema, F. van Alebeek, M. Vijn en P. de Wolf (2014). 'Inzicht in rendement van de multifunctionele landbouw; kengetallen in beeld'. Lelystad: PPO-onderdeel van Wageningen UR, LEI-Wageningen UR.
- Monitor Duurzaam Voedsel 2012 (2013). 'Consumentenbestedingen aan duurzaam gelabelde producten'. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken.
- PBL (Planbureau voor de Leefomgeving) (2012). 'Balans voor de Leefomgeving 2012'. PBL publicatienummer 500248001. Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag.
- Roest, A., K. Oltmer, J. Jager, G. Venema, J. Jager, M. Voskuilen, H. Schoorlemmer en V. Hendriks-Goossens (2010). 'Kijk op multifunctionele landbouw, omzet en omvang'. Den Haag: LEI Wageningen UR (Rapport 2010-064).
- Salokory, M., D. de Jong en J.J. Poelarends (2013). 'VVE in de agrarische kinderopvang. Haalbaarheidsstudie'. Nieuwegein: Edukien - 60 p.
- Schijndel, P.G.M.M. van (2013). 'De ontwikkeling van toeristisch kamperen bij kleinschalige en reguliere verblijfsrecreatie in Noord-Brabant'. TOP (Toeristisch Ondernemers Platform) Brabant en NHTV. Samenvatting (scriptie).
- Venema, G. et al. (2012). 'Kijk op multifunctionele landbouw. Omzet en impact 2007-2011'. Publicatie LEI 12-040, LEI-Wageningen UR.
- Vijn, M.P., D. de Jong en M.A. Schoutsen (2013). 'Verenigingen ontvangen op de boerderij. Een doelgroep

met marktkansen voor plattelandstoerisme'. Lelystad: PPO – AGV

Vijn, M.P., M.A. Schoutsen, A. Monteny en A.J. Visser (2013). 'Zijn streekproducten een kans of een bedreiging voor de biologische sector?' Lelystad: PPO - AGV (PPO publicatie 559).

Wouda, T. (2014, 8 februari). 'Kengetallentool voor boerderijwinkels'. Nieuwe Oogst.

Zee, F.F. van der, R.H.M. Verhoeven en D. Melman (red.) (2009). 'Evaluatie opvangbeleid 2005-2008 overwinterende ganzen en smienten'. Rapport DK nr. 2009/dk120. Directie Kennis, ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Ede.

Websites

Diverse websites agrarische ondernemers met recreatietak

www.kengetallenboerderijwinkels.nl

www.bionext.nl/zakelijk/feiten-cijfers

www.tritac.com

www.bedandbreakfast.nl

www.vekabo.nl

www.groepen.nl

www.boerengolf.nl

www.boerenspellen.nl

www.bijteun.nl

www.metdeklasdeboerop.nl

www.educatiefplatteland.nl

Bijlage 1 Boerderijverkoop

Er is voor gekozen om voor de driemeting de definitie van boerderijverkoop consequenter te hanteren, waarbij direct contact tussen de boer en de consument voorop staat. Dit betekent dat indirecte verkoop niet (meer) wordt meegenomen. De vrees is namelijk dat wanneer indirecte verkoop meegenomen wordt we op een glijdende schaal terecht komen, waarbij er continue moet worden bepaald of een initiatief er nu wel of niet bij hoort. In deze bijlage geven we iets meer inzicht in deze discussie.

Basispunten voor de discussie:

Categorie I: Directe verkoop

- Verkoop vanaf het erf (langs de weg en boerderijwinkel) van eigen en andermans producten: dit wordt in de tweemeting wel meegenomen.
- Verkoop door de ondernemer buiten het eigen erf (boerenmarkt) van eigen en andermans producten: dit wordt in de tweemeting wel meegenomen.
- Verkoop in EIGEN webwinkel van eigen en andermans producten: dit wordt in de tweemeting wel meegenomen.
- Verkoop door ondernemer van eigen en andermans producten aan winkels, instellingen, horeca en catering: dit wordt in de tweemeting wel meegenomen.

Bij bovenstaande is er een directe link tussen de primaire producent en de afnemende partij. De verkoop van andermans producten komt de primaire producent ten goede. Maar wat doen we als er nog een schakel tussen zit?

Categorie II: Indirecte verkoop

- Verkoop door handelaren op een boerenmarkt: dit wordt niet in de tweemeting meegenomen.
- Verkoop door NIET EIGEN (web)winkel: dit wordt in de tweemeting wel meegenomen.
- Verkoop van niet streekgebonden producten, buitenlandse producten en soms niet-agrarische producten (afwasmiddel, WC-papier) door NIET EIGEN webwinkel: dit wordt in de tweemeting wel meegenomen.
- Verkoop van producten van herkenbare en als zodanig gepromote primaire producent of groep producenten (dus niet alleen traceerbaar) in supermarkt (Willem&Drees, GJJS), Landmarkt, Marqt e.d.: dit wordt niet in de tweemeting meegenomen.
- Verkoop van producten via samenwerkingsverbanden van primaire producenten: dit wordt niet in de tweemeting meegenomen.

De omzet in het segment *levering aan huis* was bijvoorbeeld in de tweemeting €25.000.000. Hierin zijn ook de omzetten van initiatieven als Gezond Gemak, Bioweb Frylan, Biologisch goed, het Groene Spoor, Eko Boerderij, de Grote Verleiding en de Hofwebwinkel meegenomen. De omzetontwikkelingen binnen de grote webwinkels heeft zich (waarschijnlijk?) met name in de afgelopen jaren voorgedaan; in de tweemeting is uitgegaan van een totale omzet via deze kanalen van ongeveer €4 miljoen. De enorme groei van de omzet van deze bedrijven is nog meer reden om ze uit de driemeting weg te laten. De aanname is dat deze bedrijven zijn begonnen met de gedachte dat ze eigen producten gingen verkopen. Ze zijn gaan groeien, en steeds meer producten van andere boeren gaan verkopen, totdat ze eventueel geen link meer hebben met het boerenbedrijf maar zelfstandig verder gaan. Alleen de omzet uit de eigen webwinkel De Grote Verleiding zou eigenlijk moeten zijn meegenomen. Daarnaast is in de aantal- en omzetberekening van de tweemeting ook leveringen via tussenhandel (bijvoorbeeld via Odin-abonnementen) meegenomen, wat ook als indirecte verkoop kan worden beschouwd.

Als er behoefte is aan inzicht in aantallen en omzetcijfers binnen de categorie indirecte verkoop, dan zal er extra onderzoek gedaan moeten worden. Dit extra onderzoek zou zich kunnen richten op de trend dat er

een andere markt ontstaat, van boerenproducten die geleverd worden via tussenpersonen/
tussenorganisaties, en de vraag of dit ten koste gaat van de directe verkoop, of een aanvulling is. Het is
ook de vraag of boeren die aan directe verkoop deden en zich professionaliseren via de korte keten per
saldo meer toegevoegde waarde weten te realiseren.

BIJLAGE 2: Recreatie

In deze bijlage nemen we enkele informatie op uit het excel bestand dat is gehanteerd voor de tweemeting. Voor de omzetschattingen zijn voor de tweemeting bijvoorbeeld gegevens vanuit het Bedrijveninformatienet van het LEI (2008) opgenomen. Bij de driemeting is op deze gegevens voortgeborduurd. Uitgangspunten en berekeningen uit de tweemeting voor verblijfsrecreatie:

Verdeling verblijfsrecreatie tweemeting volgens Bijteun (achterliggende database NL Bloeit) website geraadpleegd 01-11-2011

Totaal aantal bedrijven met verblijfsrecreatie 1.122. Er komen echter meerdere vormen per bedrijf voor (gemiddeld 1.5).

Vorm	Aantal bedrijven	Aantal bedrijven in %
Camping	550	32%
B&B	364	21%
Huis/appartement*	518	30%
Groepsaccomodatie	293	17%
	1725	100%

Dit is de categorie vakantiehuisjes en trekkershutten (415+103). Trekkershut is een breed begrip: dit kunnen luxe tenten met vloer, hooiberghutten, of mini chalets zijn. De prijsrange ligt meer in de lijn met huisjes/appartementen - vandaar de aantallen trekkershutten ingedeeld bij deze categorie.

Volgens Bedrijveninformatienet van het LEI

In het Bedrijveninformatienet van het LEI (2008) waren er 17 bedrijven met verblijfsrecreatie met een gemiddelde omzet van €31.751. Er is geen specificatie van welke vormen van verblijfsrecreatie deze bedrijven hebben.

Berekening na focusgroep bijeenkomst

Vorm	Prijs	Eenheid Prijs	Bezettings graad	Dagen seizoen	Aantal PP	Jaaromzet
Camping*	€ 18.00	per standplaats	30.00%	210	25	€ 28,350
B&B	€ 35.00	pppn	40.00%	365	8	€ 40,880
Huisjes/app	€ 30.00	pppn	40.00%	365	12	€ 52,560
Groepsacc.	€ 30.00	pppn	35.00%	365	20	€ 76,650

Volgens oude verdeling aantal bedrijven.

Vorm	Jaaromzet per bedrijf	Verdeling aantal bedrijven	Aantal bedrijven	Omzet in 2011	Afgerond
Camping	€ 28,350	32%	550	€ 15,592,500	15.5
B&B	€ 40,880	21%	365	€ 14,923,451	15
Huisjes/app	€ 52,560	30%	520	€ 27,304,996	27
Groepsacc.	€ 76,650	17%	295	€ 22,611,750	22.5
		100%	1730	€ 80,432,698	80

Uitgangspunten en berekeningen uit de tweemeting dagrecreatie:

Prijzen activiteiten tweemeting (via google search)

Activiteit	Prijzen p.p.
Boerengolf	€ 6.50 - € 8.50 voor losse activiteit
Sport -en spel	€ 35 - € 55 per arrangement € 3 - € 10 voor huren van losse recreatiegoederen
Horeca klein/middel	€ 6.50 - € 15 per losse activiteit
Vergader/verhuurlocatie	€ 20 - € 75 per arrangement
Workshop/creatief	€ 5 - € 25
Bezoekboerderij	€ 150 per dagdeel vergaderen € 20 - € 75 voor workshop met eten/drinken
	€ 2.50 - € 3.50

Omzetschatting dagrecreatie tweemeting

Activiteit	Prijs p.p	Aantal bezoekers	Verhouding los/arr.	Jaaromzet per bedrijf	Aantal bedrijven	Verdeling in %	Totale omzet in €miljoen	Afgerond in €mln
Sport -en spel bedrijven								
Verhuur recreatiegoederen	€ 6.50	2500		€ 16,250.00	485	26%	€ 7,879,625	8
Poldersport/outdoor*	€ 13.50	3000	40%	€ 16,200.00	373	20%	€ 37,934,100	38
	€ 47.50		60%	€ 85,500.00				
totaal jaaromzet				€ 101,700.00				
Horeca Klein/middel	€ 15.00	3000		€ 45,000.00	336	18%	€ 15,106,500	15
Vergader/ verhuurlocatie					373	20%	€ 10,896,000	11
Workshop/creatief***	€ 45.00	325		€ 14,625.00	298	16%	€ 4,364,100	4
Totaal dagrecreatie					1865	100%	€ 76,180,325	76

multifunctioneel